

Jutulsen

2011

Årsskrift frå Vågå Historielag
Årgang 15

Jutulsen

2011

Årsskrift frå Vågå Historielag
Årgang 15

Redaktør: Knut Raastad

Framsida:

Ola Ringneset. Teikna av Kristen Holbø 1897.
Utlån Joar Visdal. Avfotografering: Nils Valde.

Tilretteleggjing for trykk: Visus, Lom.
Trykk: Dalegudbrand trykkeri.

Vågå Historielag vil rette stor takk til alle som har medverka til utgjeving av Jutulsen 2011. Fyrst og fremst takk til artikkelforfattarane som har kome med interessante, lokalthistoriske artiklar med stor breidde i tema og tid. Vidare går takken til dei som har lånt ut bilete, til annonsørane og ellers andre som har gjeve god hjelp.

*“Arbeidet af Erland Lien paa Waage 1835” står det på dette uret i Jutulheimen. Per Weggum har laga klokkekassa.
Foto: Mathias Øvsteng*

Innhald

Ola Grøslund: Ola Ringneset eller Gammel-Ringnesin	6
Knut Raastad: Ringnesslekta	10
Bjørn Brandt: Overraskende funn på Lalm	18
Ivar Teigum: Kvernstein frå Lalm, kor mykje og kor langt	20
Eirik Haugen / Ole T Alm: Ola Kvernhugger – en sjårdøl i Harstad	23
Solrun Snilsberg: Ein revolusjon for vintertrafikk i Sjødalen	26
Steinar Åge Brenden: Storofsen og andre flaumar	28
Flest langskaller i Vågå	31
Erik Holø: Ola Kampen og skikjelken til Jo Gjende	32
Jan Torgeir Lindsøe: Vinje på Jettsetra	36
Knut Raastad: Aasmund Olavsson Vinje i Vågå	46
Hanne Lovise Aannestad: Jordbrukets fremvekst i Vågå	48
Sveinung G. Raddum: Glimt fra Ottadalens jernalderhistorie	56
Gunnar Ottosen: Prester i Vågå sogn, fram til 1745	68
Arve Danielsen: Vågåbygda – ein fristad for Konge og Regjering	78
Tor Stallvik: Korrespondanse mellom Theodor Caspari og I. Kleiven	81
Torun Elise Berg: Turen over alle turar	82
John Rustad: Urtiden	84
Vågå Historielag: Årsmelding 2010	88

Ola Ringneset eller Gammel-Ringnesin (1811 – 1902)

Av Ola Grøslund

Når det blir låte gamle *felleikje* i Vågå, er Ola Jakobsen Ringneset, gjerne kalla Gammel-Ringnesin, ofte nemnd. Ikkje sjeldan er det òg spelemann frå slekta hans som læt på fele eller trekkspel. Han har mange etterkomarar som driv aktivt med musikk. Tipp-oldefar til spelmannsbrørne Oskar og Kristian Gården og tipp-tipp-oldefar til mange spelemenn i slekta Visdal eller Odnos. Fleire av dei har vore med i sentrale gammaldansgrupper som *Nye Ringnesin* og *Visdals kvintett*. Tipp-tipp-oldefar er han òg til Svein Hovdkinn, fiolinist i Trondheim, og i slekt med spelemannsbrørne Halvdan og Fridtjov Sole i Garmo. Hadde han ei stor spelemannsslekt etter seg, var slekta òg stor langt attende i fortida. Spelemenn var det såleis flust av, og her kan nemnast at ein onkel, ofte kalla Ringnesbråtein, kom til Sjørdalen og vart stamfar til sentrale spelemenn som Ola Bråtå, Ola Skogheim og Eide-brørne Ola, Pål og Petter.

Slekta

Den 14. mars i 1811 kom Ola til verda, og døypt vart han berre tre dagar seinare. Kanskje foreldra var spente på om han kom til å vekse opp i ei tid da mange gjekk bort som barn. Ola fekk derimot eit langt og aktivt liv,

ikkje mindre enn rundt 91 år vart han. I 1878 vart Nørdre Ringneset plass under Fellese og Uppigard Viste, men for å vera meir presis var det heller snakk om eit festebruk med ei årleg avgift, ikkje husmannsplass med arbeidsplikt.

*Ola Ringneset, teika av Kristen Holbø 1897.
Utlån Joar Visdal.*

Faren var Jakup Ringneset, og mora var Anne frå Stavseng i Nordherad. Til saman var dei seks, tre gutar og tre jenter. Musikalske var dei alle, og det kom til uttrykk både i felelæte og hulling. Ei av jentene, Rannei, vart oldemor til Uppheim-spelemennene Arnfinn og Ola. Den yngste systera, Anne, skulle vera uvanleg musikalsk, og ho spelte fløyte og hulla. Ho vart bestemor til Knut Tessand (1891 – 1978), ein annan sentral spelemann i bygda. To av brørne var spelemenn, Jakup som budde i Søre Ringneset, og ikkje minst Jo (døyppt John), men han miste eine ringfingeren sin.

Ola gifta seg med Guri Olsdotter frå Åbakken, og dei fekk tre barn: Jakob, Ole (død rundt 5 år gammal) og Tolline. Den eldste sonen til Jakob var Ola (1862 – 1933), som etter å ha vore i Amerika kom attende og kjøpte Visdal i 1907. Han var far til mellom anna John, ofte kalla Jane, (1890 – 1957), som vart onkelen til og ei sentral kjelde for t. d. Kristian Gården. Dei to kjende Ringnes-reinlenderane lærde Kristian av onkelen.

Musikken

Ola og Guri dreiv festebuket, men sjølv var han òg mykje ute på tømring. Men ikkje minst vart det dansespeling rundt om i fleire bygder. Da bar han gjerne fela i eit raudt tørkle. Som dansespelemann har det vore sagt at han hadde magi i spelet og fekk folk til å danse som dei var tulne.

Han lånte ikkje takt hjå nokon, sa Ola Nystugun om læremeisteren sin. Elles blir lætet hans karakterisert som vakkert, følsamt og reint. Fela skulle han stille høgt, for på ein ball i Enden på Tessand rauk alle strengene. Det er sagt at han ikkje var så lettlerd som til dømes broren Jo, men det han hadde lært, kunne han. Han skulle vera lett å få til å spela og lærde viljug bort til andre.

Mange *leikje* etter Ringnesa i dag har eit tydeleg durpreg. Leikane er ofte kveke og lettliwa, med andre ord eigna til dans. I fleire springleikar er det mange tonar, og dei er difor ikkje enkle å få med seg for ein spelemann. Mange av leikane etter han er kjende, både gjennom Vågå spelmannslag og solospelemenn som slektningane Kristian Gården og Ola Opheim, elles Hans H Holen og Jakob Skogum og fleire. Ved sida av dei to reinlenderane eg nemnde, er fleire springleikar både gode og kjende, t.d. *Valbjørslykkjin* og *Villmannen* (kalla så av Kristian Gården). Han laga nok òg nokre leikar. Knut Tessand fortel at han har laga springleiken som spelemennene i Garmo brukar mykje og kallar *Bestemor Vårdalen*. Her må nemnast at Ringnesin var ein del i lag med Ola Moløkken i måsafjellet ved Tesse.

Ola Ringnes lærde leikar av dei to gamle storkultane i spelmannstradisjonen i Vågå, Ola Sjugurdsen Skår (1760 – 1848) frå Lalm og Aslak Holen eller Gamel-Holin (1749 – 1838) frå Skogbygda, båe i si tid forpaktings-
spelemann. Fleire av dei likaste slåttane våre har vi etter dei, mellom anna ein serie med springleikar, somme på uvanleg stille, etter Gamel-Hola.

Fleire spelemenn tok i bruk turdansar som kom på moten utover på 1800-talet, og det var nok betre betalt å låte slik musikk på ballane til embetsstanden og storbøndene. Ringnesin brydde seg mindre om denne musikken, men boren Jakup, derimot, let mykje turdans. Eit ideal i denne musikkstilen vart Anders Sørensen. Han let på ein dans på Valde ein gong, og der hørde broren Jo ein sjeldan god vals. Han dreiv på mest heile natta for å hugse leiken og gav seg ikkje før han kunne valsen.

Nokre minne

Ola Ringnes var ein meisterspelemann som det har vore fortalt mykje om. Da Peder Skultbakken og Tora Garmostredet gifta seg på Uppigard Viste i 1850, var Ola spelemann. Let gjorde han i mangt eit bryllaup. På Ulsvolden på Sel let Ola på ein bryllaup som vara fleire dagar, og her tente han 11 dalar, altså 44 kr etter valutaen i dag.

*Nørdre Ringnesset.
På eldhuset til venstre
har gammel-Ringnesin
skore inn initialia sine
OJSR 1841. Fotoutlån
Hallstein Ringnesset
Brenden.*

Det er sagt at han kunne vel 70 springleikar. På eit bryllaup ein gong spelte han ei springleikkule på heile 21 leikar, og brura dansa kvar einaste ein med ulike kavalerar. Det var visst berre så ho sjangla av golvet etterpå. God til å låte var han òg etter at han vart gammal. Ola Kvarberg (f 1890) fortalde meg at far hans, Pål Råstad, leigde Ringnesin til å truske med tusta fleire veker ein vinter. Ola meinte at han var for gammal til slikt arbeid, og at formålet var meir å ha felemusikk på garden. Ein annan gong på Kvarberg vart han boden ei skjeppe brødkorn for å låte ein bestemt vals, og difor fekk leiken det lokale namnet *Brødkøinnleiken*. Leif Inge Schjølberg har særleg godt drag på valsen og har brukt han jamt. Lenger nord i Ottadalen er denne kalla *Bror åt Storvalsen* (hans Fel-Jakup) og i Sverige *Storvalsen hans Lapp-Nils*. Fel-Jakup var Ringnesin saman med fleire gonger. Det er sagt at dei let i hop i dagevis og bytte *leikje*. Kanskje denne valsen var ein av dei?

Erling Kjøk skriv i boka si *Ei spelmannsøge* at Ringnesin let i gravølsdans på Uppigard Kvarberg, og dette skulle vera siste gravølet med dans i Vågå.

Det er berre godord om Ringnesin både som menneske og spelemann. Han var ein roleg og sindig, men humørfyllt mann. Det blir fortalt at når han kom att frå arbeid om kveldane, hende det at han tok fela og let til ungane hadde somna. Deretter hulla han og tok i hop og dansa med kjerringa.

Dei siste leveåra heldt han mykje til på setra der han døydde den 22. januar 1902.

Kjelder:

Radioprogram med Knut Fredrik Ødegaard.

Oppgåve av Kari Grøslund i samband med folkemusikkstudium ved Akademiet i Rauland.

Erling og Jarnfrid Kjøk: *Ei spelmannsøge*.

Kopiar frå Norddalsarkivet v/ Tor Stallvik

Pål Øystein Kvarberg: *Slekter i Vågå og Lom*.

Personlege minne.

Jutulen 2009: Knut Raastad skriv om slekter knytt til Skultbakken.

Ringnesslekta

Av Knut Raastad

Etter at Ola Ringnesset døydde 22. januar 1902, vart det sak om status for plassen nørðre Ringnesset. Etter utskiftinga av Strandens sameige i 1877 tilhørde Ringnesset gardane Fellese og oppigard Viste med ein halvpart kvar, og brukarane der O.A.Valle og Paul T. Viste tilbød å få skriftleg festekontrakt med Jakob Ringnesset (1836-1914) som hadde overteke drifta etter faren. Dette avslo Jakob. Han fekk rettens medhald i at bruket ikkje var eit ordinært husmanns- eller feste-bruk der eigarane kunne krevja kontrakt. Det var ikkje knytta arbeidsplikt til bruket slik det var vanleg med husmannsbruk i Nord-Gudbrandsdalen, men det var heller ikkje eit ordinært festebruk der eigarane kunne krevja ny kontrakt ved generasjonsskifte. Statusen var såkalla *arvefestebruk* der retten til bruket gjekk i arv frå generasjon til generasjon, og med same leigesummen som alltid hadde vore. Denne årlege avgifta var 8 Mark (kr 6,40). Før utskiftinga gjekk avgifta til Stranden sameige. Retten fastslo at det etter lova var arvefeste der slekta far etter son hadde betalt festeavgifta utan at det hadde vorte gjort nye avtaler ved generasjonsskifte.

Det vart ført fleire vitne som sa at slekta hadde hatt bruket far etter son i fem generasjonar. Faren til Jakob var Ole J. Ringnesset (1811-1902) som hadde hatt bruket utan skriftleg kontrakt heile perioda etter utskiftinga, han hadde ikkje betalt bygselavgift og grunnen til dette var at erstatning for vegen gjekk til frådrag. Brukaren før Ole var faren Jakob O. Ringnesset 1786-1850. Han hadde teke over frå faren Ole Ringnesset f.ca. 1755?, han skulle ha vorte nær innpå 100 år. Han hadde overteke etter den fyrste brukaren som var kjend i Ringnesset, John Ringnesset, og da kjem ein "henimod Aar 1700".

Søre og nørðre Ringnesset. Fotoutlån: Hallstein Ringnesset Brenden.

John Ringnesset er den fyrst kjende i Ringnesset, neste generasjon blir Ole f.ca.1755

Ole Ringnesset f.ca.1755, g.m. med Marit Christensdtr. Holen f.ca.1752, d.ca.1846. 4 barn:

Jakob Olsen f.ca.1786 d.1850 g.m. Anne Jakobsdtr. Stavseng 1786-1852. 6 barn: Ole, Jakob, Mari, John, Rannei og Anne. Det er desse og etterkomarane deira som blir opplista lenger nede.

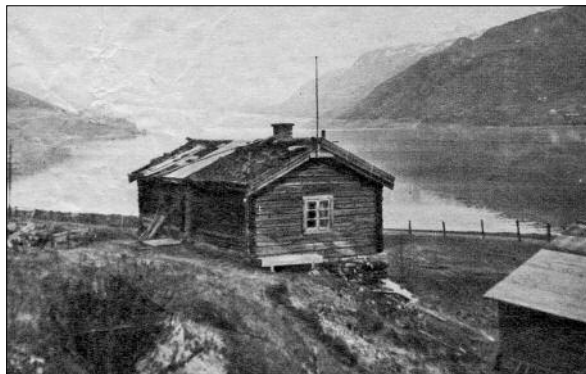
Ole Olsen f.ca.1789 d.1876 g.m. Rannei Syversdtr. Kleppeie f. ca.1794 d.etter 1865, i øvre Bråtå. Barn:

1. Mari 1815-1888 g.m. Ole Hansen Strandeie Blankenborg 1809-1879, barn Eli 1847-1847
2. Syver f.1818 g.m. Ingebjør Pedersdtr. Sønstlien 1821-1879, i øvre Bråtå, barn:
  - a. Ole f.1843
  - b. Ole 1845-1923 g.m. Ragnhild Olsdtr. Veggumseie 1847-1924, Veggumsflåten, Sletmo og Rugsveen. Barn:
    - 1.Mari f.1872 g.m. Peder Smedstuen f.1864, i søre Eide. Barn: Kari f.1900, Ola Eide 1901-1984 (far til Borgny Eide f.1936), Pål Eide f.1903, Ragnhild f.1905, Sigurd Eide 1908-1982, Petter Eide
    - 2.Syver 1873-1878
    - 3.Eldri f.1875 g.m. Ole Jesbrigtplassen
    - 4.Ole 1877-1878
    - 5.Syver f.1879
    - 6.Ole 1881-1966 g.m. Marit Kluffen 1891-1970, i Skogheim. Barn: Ragnhild f.1908, Anne f.1910, Olga f.1912, Aslaug g. Bråten 1915-1988, Ola Skogheim 1919-1994, Martha f.1921, Ella g. Haug f.1923 (mor til Trond Ole Haug), Klara f.1926, Sigurd f.1930
    - 7.Ingeborg f.1883 g.m. Syver Rugsveen f.1878. Barn: Hans f.1906, Ragnhild f.1908, Ola f.1911, Inga f.1913, Sigurd f.1915,Oskar f.1918, Ivar f. 1920, Ella f.1926, Pål f.1928, Ingrid Solveig f.1930
    - 8.Ymbjør f.1885
  - c. John 1850-1863
  - d. Syver f.1853
  - e. Hans f.1855
  - f. Ole f.1858 g.m. Kari Syversdtr. Sagdalen f.1859, barn: Ole f.1884
  - g. Rannei f.1861 g.m. Guttorm Johannesen 1853-1945 i Sveen. Barn: Anne f.1884, Imbjør 1886-1887, Imbjør 1888-1893, Mari 1890-1892, Imbjør f.1895, Johannes f.1893, Syver f.1899
  - h. John f.1864
3. Ole Olsen Bråtå f.1821, g.m. Marit Friksdtr. To, barn: Ola
4. Brith 1823-1913 g.m. Gulbrand Henningsen Kveen 1820-1892 i Kveen. Barn: Hans 1847-1849, Rannei f.1849, Henning 1851-1851, Mari 1852-1853, Anne f.1853, Henning f.1855, Mari f.1858, Gunhild 1861-1863, Ole f.1863, Gunhild f.1864
5. John f.1826

6. Guri f.1828 g.m. Ole Syversen Kveen 1822-1874, i Håkenstadeie/Lilleenget, barn: Anne f.1853, Syver f.1857, Ole f.1860, Ole f.1860, Ragnild f.1863, John 1867-1868, John f.1869, Rannei f.1873
7. Knut f.1834
8. Hans f.1838.

Anne Olsdtr. f.ca.1793 d.1869 g.m. Sven Olsen Bakken 1788-1867, i Sønstelibakken

Guri Olsdtr. f.ca.1797 d.1865 g.m. Nils Gulbrandsen Sandbueie 1794-1873, i Eksismoen. Barn: Thor f.1819, Thore f.1820, Mari f.1823, Kari f.1832, Gulbrand 1835-1838, Gulbrand 1839-1846.

*Nordre Ringnesset, frå eit gammalt avisutklipp.
Utlån: Hallstein R. Brenden*

Her følgjer etterkomarane til Jakob Olsen Ringnesset 1786-1850:

Ole Jakobsen Ringnesset 1811-1902, gift med Guri Olsdtr. Aabakken 1803-1880, i nordre Ringnesset og Ringnesseteren. Ole nemnd som fiolinspiller i folketellinga 1875. 3 barn

1. Jakob Olsen Ringnesset 1836-1914, g.m. Guri Nystuen 1837-1914, 6 barn
  - a. Ola Jakobsen Ringnesset 1862-1933, g.m. Kari Hølmø 1860-1938, kjøpte u.Visdal 1907 og n.Visdal 1918, 6 barn
    1. Anna 1888-1971, g.m. Anton Haugen (Gården) 1886-1978. Barn: Johan Gården f.1912, Oscar Gården 1914-1996 (bestefar til Svein Ove Brun), Gudrun g.Beitdøkken 1916-1998, Astrid g.Lillekalstadrud f.1919, Signe g.Horten f.1921, Kristian Gården f.1924 (far til Dag Gården) og Agnes g.Haugen f.1928.
    2. John 1890-1957, g.m. Hanna Bakken 1902-1990, på n.Visdal. Barn: Kari g.Odnes f.1924 (mor til John og Ivar Odnes), Ola Visdal f.1927 (far til Rune Visdal), Asbjørn Visdal f.1928, Ragnhild g.Bakken f.1930, Syver Visdal f.1935, Helga g.Sveahaugen f.1936, Bjørn Visdal f.1939 (far til Jan Visdal og Ola Nettet), John Visdal f.1941, Astrid f.1942, Asbjørg f.1945
    3. Oline f.1892, g.m. Kristoffer Sæther (m. Vetlesæter, Lom) f.1890, til USA. Barn: Olaf Kristian 1914-1968, Bennie Erling 1916-1994, Harold f.1920, Pearl f.1918, Carl Oscar 1923.1995, Rictor Syver f.1924.
    4. Hanna 1895-1932, g.m. Syver Sæther 1888-1928. I s.Vetlsæter

- (Lom). Barn: Klara g.Hovdkinn (mor til Svein Hovdkinn), Ragna g.Løkken f.1922
5. Oskar 1897-1976, g.m. Maria n. Berge, på u. Visdal. Barn: Ola Visdal f.1922, Live g.Hårstad f.1925, Kari g.Svare f.1929 (mor til Reidar Svare)
  6. Kristian 1898-1963, g.m. Ragnhild Sandviken 1901-1986, i Øiagarden. Barn: Klara g.Bakken f.1922, Ivar Visdal f.1925, Ola Visdal f.1936
- b. Kristen Jakobsen Ringnesset 1865-1953, brukar i n. Ringnesset til 1930. Hadde med Anna Biløygard f.1868 sonen:
    1. Rolv Moen 1893-1961 i Lom, g.m. Oline Høiberg 1898-1965. Barn: Åsmund 1922-1922, Asmund 1923-1984, Torø g.Rusten f.1928, Ola f.1932
  - c. Kari Jakobsdtr. Ringnesset f.1869, til USA i 1891, g.m. Reinhart Rolofsen. Barn: Melvin Rolofsen, Carl Rolofsen, Olga Rolofsen
  - d. Anne Jakobsdtr. Ringnesset 1872-1937 m. Tor Kleiven 1879-1959 sonen:
    1. Syver Ringnesset 1906-1975 g.m. Marit Strand f.1909, brukarar i n. Ringnesset 1930-1975, overtok etter onkelen Kristen. Overtok Ringnessetra i 1917 frå Jakob Ringnesset. Barn: Anne g.Brenden f.1938
  - e. Jakob Jakobsen Ringnesset f.1874 til USA 1893, g.m. Anne Dahl. Barn:
    1. Gina Amanda Ringness f.1904, g.m. Jean Anderson
    2. Oscar Ringness 1905-1991
    3. Georg Ringness 1907-1980
    4. Alice Ringness g.Johnson f.1908
    5. Agnes Ringness g.Berg f.1912
    6. Alma Ringness g.Berg f.1915
    7. Mildred Ringness g.Frazier f.1918
  - f. Ole d.y. Jakobsen Ringnesset f.1877 til USA, skifta namn til Olaf Walberg, g.m. Mari Dahl. Barn:
    1. Gerhart Walberg 1905-1944
    2. Walter Walberg f.1907
    3. Sigurd Walberg f.1909
    4. Hjalmar Walberg 1910-1964
    5. Anne Walberg g.Robertson 1914-1980
    6. Harold Walberg 1916-1933
    7. Melvin Walberg f.1920
2. Ole Olsen Ringnesset 1839-1844
  3. Toline Olsdtr. Ringnesset f.1843, g.m. Jakob Storlien (Skjåk) f.1834, 11 barn
    - a. Mari f.ca.1863
    - b. Per Storlien f.1867
    - c. Goro f.1869, g.m. Hans Magnus Ørjasæter f.1851
    - d. Ola f.1871 d.ung
    - e. Torø 1874-1848 g.m. Ola Aamot Kjørren f.1863
    - f. Olianna f.1876, g.m. Kristen Aamot Kjørren f.1867
    - g. Jakob Storlien f.1878
    - h. Anne f.1880 d.1886
    - i. Syver Storlien f.1883

- j. Tea f.1885
- k. Ole Storlien 1899-1892

Jakob Jakobsen Ringnesset f.1814, g.m. Kari Johnsdtr. Valde n. f.1814, i Ringnessæteren, Hallvardløkken og søre Ringnesset i 1865, i s. Ringnesset og Hallvardløkken i 1875. 6 barn:

1. Iver Jakobsen Ringnesset 1842-1845
2. Kari Jakobsdtr. f. 1843, til Nordland 1880
3. Iver Jakobsen Ringnesset f.1846, til Flakstad i Lofoten 1871, g.m. Nemina Olsdtr. f.1856 i Langenes
4. Jakob Jakobsen Ringnesset f.1849, til Nordland 1876, g.m. Karolina Nilsdtr. f.1854 i Langenes
5. Annø Jakobsdtr. f. 1851, til Nordland i 1880, ugift til Østfold i 1881
6. John Jakobsen Ringnesset, 1856-1938, til Buksnes i Nordland 1879, g.m. Karen Brynnilsdtr. (Gloppen) 1858-1949

Mari Jakobsdtr. Ringnesset 1817-1871, ugift, i Ringnesseteren (Maristuen), u.e. med Trond Knutsen Storvik s. 1816-1851 1 barn:

1. Mari Trondsdtr. 1839-1912, g.m. Ole Rasmussen Brun 1833-1917, i Ringnesseteren (Maristuen). 6 barn:
  - a. Mari f.1862 g.m. Ole Enden 1859-1925, barn: Torstein Enden 1885-1961, Ole Enden 1887-1967 i Lillehagen, Kari g.Ramen 1890-1970 i Ramen, Mathias Enden 1893-1978 i Ramstuen, Rasmus Enden 1896-1983, Mari g.Myhren 1900-1975, Ingeborg g.Kristiansen 1903-1965, Rønnaug g.Stadeløkken (Løken) 1907-1981.
  - b. Jakob Bruhaugen 1865-1933, g.m. Ingeborg Runningen 1872-1905, på Bruhaugen. Barn: Ole Bruhaugen 1896-1955, Ymbjørg g.Sulheim 1899 1976, Mari Bruhaugen 1901-1970, Lena g.Vassdøkken 1904-1963.
  - c. Rønnaug 1869-1934 g.m. Knut Grindstuen 1869-1934, i Randen. Barn: Mari g.Grindstuen (Sel) 1893-1973, Guri g.Lundeløkken 1896-1980, Ole Randen 1900-1964, Kari g.Skjedsvold (Skogen) 1902-1996, Jakob Randen 1905-1989 i Lihaug, Ragnhild g.Olderløkken f.1910, Anders Randen 1915-1986.
  - d. Anne 1876-1968, g.m. Halvor Rønning 1870-1959 (Elverum). Barn: Ole Reidar Rønning 1904-1982, Dagmar 1907-1933, Kåre Leif Rønning 1922 1949, Knut Olav Rønning 1918-1989.
  - e. Rasmus Brun 1877-1929 i USA, g.m. Selma Hansson 1880-1958. Barn: Ethel g.Zibell f.1906, Wallace 1908-1979, Florence 1909-1917, Myrtle 1912-1998, Edna g.Flynn f.1914, Ervine g.Christophersen f.1916, Edmund Russel 1921-1994, Walfred 1925-1947.
  - f. Knut Brun Maristuen 1879-1912, g.m. Ingeborg Brenden 1882-1925. Barn: Ole Maristuen 1905-1984, Kristian Maristuen 1906-1999, Mari g.Årsstuen, Barbro Maristuen 1911-1958.

John Jakobsen Ringnesset 1820-1882, g.m. Guri Olsdtr. Sønsteng f.1820, i Bondesenplass. 8 barn:

1. Ole Johnsen Bondesenplass 1843-1843
2. Ole Johnsen Bondesenplass f.1848, med Anne Bergehaugen f.1849 2 barn:

- a. Imbiør f.1870
- b. Anne f.1874
- 3. Jakob Johnsen f.1849 d.1947, g.m. Mari Sælatunga f.1853, i Lundeløkken.
Barn:
  - a. John Lundeløkken 1879-1884
  - b. Imbiør 1882-1972 g.m. Pål Brekken 1879-1929. Barn: Marit f.1919, Ymbjørg f.1923, Kari f.1924, Ola f.1926
  - c. Guri 1883-1964
  - d. Mari 1885-1969
  - e. Anne 1887-1896
  - f. John 1890-1984 g.m. Guri Randen 1896-1984
  - g. Ingeborg 1892-1891 g.m. Ole Tessand 1883-1966
- 4. Brit Johnsdtr. 1851-1863
- 5. Anne Johnsdtr. f.1854, m. Kristen Bukkesten f.1836 1 barn:
  - a. Hans Kvernstuen 1880-1961 g.m. Andrine Garmosøygarden 1877-1958, i Garmostredet. Barn: Anna g.Sole 1907-1943 (mor til Halvdan og Fridtjov Sole)
- 6. Johanne Johnsdtr. f.1855
- 7. John Johnsen Bondesensplass 1858-1859
- 8. Brit Johnsdtr. 1863-1950, g.m. Knut Storviksranden 1862-1945, i Brenna.
Barn:
  - a. Ingeborg g.m. Knut Olsen Brun 1879-1912
  - b. Rønnaug f.1885 til USA
  - c. Hans Brenden 1888-1968 g.m. Anne Sandneshagen 1899-1982, i Stordalen. Barn: Signe g.Blankenborg f.1921, Kristian Brenden f.1924, Ragnhild g.Jeilen f.1926, Jakob Brenden f.1927, Barbro g.Sanden f.1929, Kari Brenden f.1931, Halvdan Brenden f.1935
  - d. Jon Brenden f.1890 til USA
  - e. Ragnhild f.1894 g.m. Gregor Aamodt
  - f. Kristian Brenden 1896-1964
  - g. Ole Brenden 1898-1995 g.m. Elise Trollaldalen 1904-1994 på Bergli. Barn: Kåre f.1923, Asbjørn Bergli f.1924, Agnes f.1927, Sverre f.1931, Bjørg Marie f.1935
  - h. Knut Brenden 1901-1987, m.Pauline Nyhus 1902-1993 sonen Asbjørn Nyhus f.1922
  - i. Jakob Brenden 1903-1983

Rannei Jakobsdtr. Ringnesset 1823-1882, g.m. Knut Rasmussen Brun nedre 1817-1891. 5 barn

- 1. Knut Knutsen Brun 1849-1906, g.m. Gunhild Haugen n. (Sandbueie) 1848-1936. 9 barn:
  - a. Rannei 1872-1961 til USA, truleg g.m. Steen
  - b. Knut Brun f.1873 til USA
  - c. Tosten Brun 1876-1931 g.m. Ragnhild Lillesæter s. (Lom) 1875-1967, i Bondestugu. Barn: Syver Brun f.1908 (far til Tor Brun), Gunhild g.Breigutu f.1911, Marit Brun 1913-1980, Klara g.Kleiven f.1915, Ragnhild g.Jøndal f.1918
  - d. Anne 1879-1964 g.m. Jo Iversen Bjørviken 1878-1972. Barn: Kari

- g. Ødegård f.1901, Rønnaug g.Tømta f.1904, Gudrun g.Skår f.1913, Inga g.Sønsteli f.1911
- e. Gunhild 1881-1926, til USA, g.m. Roso
- f. Jakob Brun f.1883 til USA
- g. Ragnhild Brun f.1885 til USA
- h. Marit Brun 1888-1945 g.m. John Trælviken 1889-1976. Barn: John Tandberg 1912-1988, Gunhild g.Vole f.1914, Anna g.Oftedal f.1916, Kari g.Herskedal f.1909, Signe g.Bakke f.1921, Magne f.1923, Leif Ragnar f.1927, Knut 1930-1999, Tordis g.Johansen f.1932
- i. Rannei 1891-1969, g.m. Anton Ødegården 1889-1973, i Brun n. Barn: Anna g.Høisæther f.1918, Gunvor g.Brenna 1917-1985, Knut Brun f.1923
2. Anne Knutsdtr. f.1852-1922, g.m. Ole Olsen. Barn:
- a. Knut Olsen 1879-1962 g.m. Liv Vangen 1887-1985, i Uppheim. Barn: Arnfinn Uppheim 1908-1973, Eli f.1909, Ragnhild f.1912, Lina g.Haug 1915-1990 (mor til Thor Haug), Magnhild f.1917, Ola Oppheim f.1920, Emma f.1924
3. Rasmus Knutsen Brun 1855-1934, g.m. Imbiør Valdeie (Barbrostuen) 1854-1940, kjøpte Øygardsneset. 8 barn:
- a. Knut Brun (Odnnes) 1878-1966 g.m. Eldri Valde Aasheim 1887-1970. Barn: Richard Odnnes f.1910, Mari 1912-1925, Ymbjørg g.Valde f.1914, Barbro g.Blankenborg 1916-1994, Anna Odnnes f.1920, Ola Odnnes f.1922 (far til John og Ivar), Mari g.Pettersen f.1925
- b. Barbro 1881-1895
- c. Rannei 1885-1953 g.m. Hans Storviksløkken 1885-1970, på Valdeøy garden. Barn: Ragnhild g.Bakke 1911-1993 (bestemor til Lars og Hans Bakke), Ymbjørg g.Randen 1913-1987, Jenny g.Kalbakk f.1919
- d. Ole Brun 1888-1967 g.m. Mari Valde Aasheim 1889-1977, kjøpte Ripstrand. Barn Ymbjørg Brun f.1915, Asbjørn Brun 1929-1991
- e. Jo Brun 1890-1966 g.m. Anna Rostad (Sunde) 1896-1958. Barn: Ragnar Brun f.1919, Mari g.Viste 1912-1976, Ingolf Brun f.1927, Olav Brun f.1929
- f. Anne 1893-1975 g.m. Iver Bjørviken 1885-1919, barn: Rønnaug g.Randheim (Mo) f.1917. Anne g. II.gong m. Jakob Kleiven 1894-1930, barn: Gunnar Kleiven 1924-1998.
- g. Bjarne Brun 1896-1975, g.m. Janna Nyfløt 1895-1972. Barn: Randi g.Brun 1929-1991, Reidar Brun f.1930, Ingrid g.Ågotnes f.1937
- h. Ivar Brun 1900-1978, g.m. Karen Perstuen 1903-1979. Barn: Rasmus Brun f.1930
4. Mari Knutsdtr. 1858-1926, g.m. Paul Jonsen Rusten 1858-1935, i Ulsletten s. 6 barn:
- a. Iver Ulsletten f.1883 g.m. Mari Haugen f.1875. Barn: Teodor 1908-1931.
- b. Mari 1886-1959 g.m. Ola Brekken 1881-1954. Barn: Pål Ulsletten 1909 1984, Hans Ulsletten 1914-1990, Magnus Ulsletten f.1916, Marit g.Rusten f.1921, Olav Ulsletten f.1926.
- c. Anne 1889-1976 g.m. Paul Bakken (Sel) 1880-1962. Barn: Aslaug g.Bjørnstad f.1914, Marie g.Vassplassen f.1915, Andreas Haugen f.1920, Paul Haugen 1924-1975

- d. Knut Ulsletten f.1892
- e. Paul Ulsletten 1897-1975 g.m. Marit Rusten 1912-1997. Barn: Bjula f.1942
- f. Ragnvald Ulsletten 1903-1982 g.m. Mari Hovde (Uleberg) 1890-1969. Barn Øistein Uleberg f.1928
- 5. Ragnhild Knutsdtr. 1863-1932, g.m. Nils Dalestuen 1862-1943, i Runningen ø. 7 barn:
  - a. Guri 1882-1967 g.m. Nils Veien (Åsvang) 1872-1952. Barn: Nina g.Kristiansen, Kari g.Vassdokken 1903-1977
  - b. Knut Runningen f.1885 g.m. Ragnhild Valbjørsløkken 1889-1949. Barn: Ranveig g.Sandbu f.1922
  - c. Syver Runningen 1889-1932 g.m. Anne Lunde 1893-1978. Barn: d. Ragnhild g.Bakke f.1921, Marit g.Myrum 1926-1978.
  - d. Johannes Runningen 1892-1982 g.m. Anne Groven 1896-1952, i Groven. Barn: Ragnhild g.Aabakken f.1915, Bjarne f.1922, Kari g.Skogstad f.1924, Ragna g.Stokstad f.1927, Astrid g.Hølmo f.1930.
  - e. Rannei 1896-1969 g.m. Gunvald Sveen (Lom) 1901-1974
  - f. John Runningen 1899-1920
  - g. Kristian Runningen 1903-1920

Anne Jakobsdtr. Ringnesset 1826-1917, g.m. Nils Rasmussen Brun 1831-1919.
Barn:

- 1. Knut Nilsen Brun f.1856 til USA 1894, g.m. Ragnhild Sanden 1858-1933, på søre Tessanden. 4 barn:
  - a. Anne Knutsdtr. f.1881 til USA
  - b. Ole Knutsen Tessand 1883-1966 g.m. Ingeborg Lundeløkken 1892-1981. Barn: Knut Tessand f.1919, Mari g.Rasmussen f.1921, Jakob Tessand 1923-1996, Anna g.Svendsen f.1926, Erling Tessand f.1932
  - c. Nils Knutsen Tessand 1883-1984, var i USA
  - d. Knut Knutsen Tessand 1891-1978 g.m. Barbro Valde Aasheim 1897 1921, i Rydningen. Barn: Ragnhild g.Tessnes f.1916 (mor til Anton Tessnes), Astrid 1921-1922.

Kjelder:

Folketelling 1801, 1865, 1875, 1900

Norrdalsarkivet Vågå: div. familieark

Norske gardsbruk 1953 – 1997

O. M. Høgåsen: Spelmenn i Vågå og Sel og Heidal, Årbok for Gudbrandsdalen 1969

Jon Kolden 2002: Bygdabok for Lom, bind 2

Tor Stallvik: slektstre utarbeidd til Ringnes-konsert, jan.2011

Utskrift av dom om Ringnesset avsagt 1906

Hovudkjelde:

Pål Øysten Kvarberg: “Slekter i Vågå og Lom”, 2000: “Stafsengslekten med forgreiningar bl.a til Ringnesset, Broen (Brun) og Ruskeløkken”, “Slekten på Einarsvoll med Glimsdalsrekken – slekten på Storvik nordre og Aabakken m.m.”, “Slekten på Fellese med Viste søre-rekken” og ellers utplukk frå fleire andre slekter.

Overraskende funn på Lalm

Av Bjørn Brandt

Under en undersøkelse av kvernsteinbruddet på Lalm ble det funnet spor som har overrasket Norges Geologiske undersøkelser. – Det som overrasket oss var at vi fant flere små gamle brudd i området ved Tolstadkvennberget. Vi vet ennå ikke hvor gamle disse bruddene er, men vi håper arkeologer vil fatte interesse for funnene og gjennomføre en arkeologisk undersøkelse, sier Gurli Meyer i Norges Geologiske undersøkelser. Hun forteller også at driften på Lalm har vært større enn først antatt, men at det foreløpig er usikkert hvor stor driften har vært.

Nasjonalt prosjekt

Tolstadkvennberget på Lalm er med som en del av et stort nasjonalt prosjekt. Kvernsteinslandskap i Norge – eller Millstone – er et forskningsprosjekt finansiert og koordinert av Norges geologiske undersøkelse. Det er et tverrfaglig prosjekt der geologer, arkeologer, historikere, geografer og folk med kunnskap om håndverksteknikkene samarbeider om å studere en type kultur- og industrilandskap som lenge har vært glemt i Norge, men som var viktig for vårt daglige brød. – Steinbruddlandskapene ble til gjennom 1500 år med kvernsteinsproduksjon. Det handler kort sagt om livets steiner, skriver Millstone på sin hjemmeside. I høst var en større delegasjon fra prosjektet samlet i Vågå for å holde seminar om kvernsteinproduksjonen. Under dette seminaret ble det også diskutert om det skal foretas videre undersøkelser på Lalm.

Drift

Ifølge Norges geologiske undersøkelser er Tolstadkvennberget ved Lalm blant de større kvernsteinsbruddområdene i landet. I skriftlige kilder er kvernsteinsbruddene nevnt første gang i 1464 i forbindelse med salg av eiendommen Tolstad. På 1400-1500-tallet ble bruddene drevet av oppsitterne på Tolstad eller de ble leid ut til andre. Fra 1586 til litt etter 1660 var eiendommen krongods. Flere gårder hadde gammelt hevd til å drive kvernberget, men også andre kunne hogge kvernstein mot at eieren fikk hver tredje eller hver fjerde stein. Tradisjonen sier at det var stor drift mye av denne tiden og at det ble solgt kvernstein til hele Østlandet. Senere ble eiendommen igjen privat. På 1700-tallet gikk det nedover med driften, men det ble hogd noe kvernstein her fram til omkring 1890.

Fra Tolstadkvernberget. Foto: Bjørn Brandt

Direkte

Kvernsteinene ble formet direkte på bergflaten ved å hogge en kanal rundt emnet, og emnet ble kilt løs fra berget som nesten ferdig kvernstein. Teknikken var lik den som ble brukt i Hyllestad i Sogn og Fjordane i middelalderen. I senere tid ble det også brukt krutt, men sprengningsdrift var av liten betydning i Tolstadkvernberget som helhet, ettersom kruttet ble tatt i bruk etter at driften hadde begynt å avta. I den eldste tiden ble det hogd hovedsakelig håndkvernsteiner og små vasskvernsteiner, dels fra svære blokker og dels fra fast fjell i små og grunne brudd.

Kilde: NGU.no

Artikkelen er også publisert i "Norddalen"

Kvernstein frå Lalm, kor mykje og kor langt

Av Ivar Teigum

I året 1688 søkte Margrete Grüner statthaldaren i Christiania om å få reisepass og fri transport for ein mann som skulle til Gudbrandsdalen for å hente eit par kvernsteinar til mølla i Nedre Foss i Akerselva. Dette hadde vore det vanlege, og nå var Margrete eigar av møllebruket. Tidlegare åtte krona Nedre Foss, men hadde selt eigeodomen og bruket til Grüner-familien. Margrete Grüner visste kva utfallet ville bli av søknaden. Det er all grunn til å tru at staden kvernsteinane til Nedre Foss skulle hentast frå, var Tolstadkvernberget på Lalm. Stutt tid innan hadde Tolstad tilhøyrt krona.

Nyleg er arbeidet starta med å setja fokus på den historiske kvernsteinproduksjonen knytt til fem kvernsteinbrot kringom i landet. Eit av dei er kvernberget i Vågå. I den samanhengen er den innvilga søknaden frå Margrete Grüner interessant. Ho sende altså ein mann på vinterføre frå Christiania den lange vegen til Nord-Gudbrandsdalen for å hente to kvernsteinar. I tradisjonen kring Tolstadkvernberget har det heitt at steinar vart skipa til andre land, og at dette var den største industri-verksemda i Nord-Gudbrandsdalen. Er det mogleg å finne ut noko om dette? La oss sjå på utbreiinga av steinane først.

Drifta i kvernberget let seg dokumentere attende til 1400-talet, og må med det reknast som mykje eldre. Tolstad var på mektige folks hender, og frå sist på 1500-talet arva kongen det heile. Frå midt på 1600-talet pantsatte kongen garden og bruket til den nederlandske Marselis-familien, som selde til brukaren Pål Tolstad i 1685. Marselis-familien var godt representert i Norge. Mellom anna var koparverket i Sel pantsett til ein av dei på 1650-talet. I kontraktene mellom eigarane og forpaktaren på Tolstad heitte det at kvar tredje stein som vart hogd skulle gå til eigaren, og Marselis skulle i utgangspunktet betale 24 riksdalar per stein til forpaktaren på Tolstad. Denne såkalla tiendsteinen vart altså frakta dit han var tinga, og Marselis rekna seg sjølv sagt ein høgare salspris enn dei 24 riksdalar han betalte til forpaktaren. Folk meiner å ha sett steinar av Lalm-typen, grovkrystallinsk skifer, i museum så langt unna som i St.Petersburg. Men elles let ein oversjøisk handel seg vanskeleg dokumentere.

Kvernsteinane var ei ettertrakta vare. 24 riksdalar, som Marselis skulle betale, tilsvara prisen for åtte vaksne kyr. Tenestekaren til Margrete Grüner gjorde turen for å hente ein overstein og ein understein. Kor mange slike turar kunne det bli med stein frå Lalm i løpet av ein vinter på sledefore? Opplysningar i tingboka og i statthaldararkivet let oss få eit lite inntrykk. Da Pål Tolstad vart eigar av garden og kvernberget i 1685, hadde Marselis vore landherre i 12 år. Marselis hadde snart nekta å betale full pris for lalmssteinen. Han påstod at det var den dårlegaste kvaliteten som vart levert til han. Pål Tolstad hadde svara med å la tiendsteinen til Marselis bli ståande i berget halvhoggen. Under dei 12 åra utgjorde dette fire par eller til saman åtte steinar. Åtte tiendsteinar representerte da 24 hogne steinar i brotet. I ein annan samanheng får vi vita at ein mann hadde hogd seks steinar på to vintrar. Talet på byturar med pliktstein til landeigaren var altså ikkje stort, men fortienesta per stein var god.

Forholda kring kvernberget vart sett på spissen da Pål Tolstad tok over egedomen i 1685. Nokre år tidlegare hadde nokre grannar gått til sak fordi han prøvde å leggje under seg heile drifta i brotet i eit felt som dei hadde klargjort. I denne saka vann dei fram. To av tre steinar kunne dei behalde og omsetja. Etter overtakinga i 1685 var Pål Tolstad sjølveigar av tiendsteinen, og med det ansvarleg for omsetjinga av han. Men nå hadde grannane kasta augo sine på eit berg under Veggum lenger nede i Ottdalen. Reaksjonen frå Pål Tolstad var å vise til eit tidlegare krav om at innanfor ein radius på to mil kring Tolstadkvern-berget skulle all hogging gå føre seg der. Inntekta av tiendsteinen ville han sjølv sagt ikkje la gå frå seg. Presten i Vågå på denne tida, som sjølv leigde ut eit steinbrot i Sel, meinte at den nye eigaren på Tolstad kunne gjera så mykje som 100-200 riksdalar i året på omsetjing av steinar. Og andre kunne gjera seg ei inntekt tid om anna slik Ivar Kleiven skriv.

Vi har sett at ein mann kunne hogge tre kvernsteinar på ein vinter. Produksjonen kunne ikkje bli stor, men inntekta av kvar stein utgjorde mange riksdalar i ei sjølvbergingstid. Tidene må ha veksla. Ivar Kleiven skriv at pliktleveringa til Tolstad i manns minne på 1800-talet kunne variere mellom tredje og fjerde kvar hogd stein. Det var i så fall eit forhandlingstema. Alt på 1700-talet hadde tolstadsteinen fått konkurranse frå Selbu. Når gudbrandsdølar og hedmarkingar drog til Røros-marknaden med mjøl og andre varer, tok dei gjerne med seg selbustein på attendeturen.

*Kvernhus
i Grova ved
Maristugu
i Synslien.
Fotoutlån:
Dag Aasheim*

Var Tolstadkvernberget på noko tidspunkt den største industriverksemnda i Gudbrandsdalen? Masseproduksjon kan det ikkje ha vore. Under Gudbrandsdalsseminaret i 2010 på Maihaugen peikte ein av arkeologane i fylket på Oppland som eit viktig industrielt område i jernalder og mellomalder. Jern, fangst, klebergryter og døypefontar er nokre stikkord frå distriktet vårt. På 1600-talet kom koparverket i Sel og jernverket i Lesja. Kleberomnar vart leverte heilt til København. Nivået i skiferproduksjonen ser vi den dag i dag i kyrkjebolkane eller på den heildekte kyrkja i Dovre med skifer frå berget vi i dag kallar Pillarguri i Sel. Det er innanfor ei slik totalramme vi må sjå kvernberget på Lalm.

Artikkelen er også publisert i Fjuken

Ola Kvern hugger - en sjårdøl i Harstad

Ved Eirik Haugen

Jeg fikk tak i Håløyminne hefte 1 1980. Der har **Ole T. Alm** skrevet en artikkel om Ole Kvern hugger. Mye av det er basert på Oles barnebarns nedtegnelser; Øyvinn Olaus Jensen. Ole var Øyvins morfar. Det er vel grunn til å tro at Ole lærte å hogge kvernsteiner i Tolstad-kvernberget

Han som i Nord-Norge ble kalt Ole Kvern hugger var født Ole Jørgensen Kongsrud i Sjørdalen 1803. Hans far var Jørgen Sveen 1778-1860, og mora var Barbra Olsdatter 1785-1855. Hun bodde på Stokstad i 1801 som ugift mor med to barn. Jørgen var sønn av Hans Erlandsen Sveen 1751-1830 og Anne Jørgensdatter født 1755. Oldefaren kalles Erland Skredder og er nok fra området rundt Snerle.

Jeg siterer fra Håløyminne :

Mine besteforeldre var Ola Kongsru og hustru Karen. De var begge fra nordre Gudbrandsdal. Hans håndverk var kvern hugger. Det vil si - han meislet ut av fjellet kvernsteiner som brukes til å male korn i møllene. Et for datiden meget viktig håndtverk, som ikke hadde svært mange førsteklasses utøvere.

Så vidt jeg forstår av mors beretninger , så var det året 1844 de utvandret nordover og kom først til Lofoten med en nordlandsjekt som de fikk være med fra Trondhjem. De bosatte seg på gården Rekdal i Borge prestegjeld på Vestvågøy. Men de ble ikke lenge boende der, for det fantes ikke kjernfjell på de trakter.

Da flyttet de videre nordover og kom til Gausvik i Trondenes. Her fikk gubben høre at der et sted i Aastafjorden skulde være slikt fjell som han lette etter. Han tok da med en del verktøy og drog på undersøkelse. Og virkelig , til sin store glede, fant han godt brukbart fjell i Svelshamn i Aastafjord. På Høyåsen som ligger rett opp for fergestedet Lilleng ryddet han sin boplass. Da han var i et uhyre stort distrikt og var den eneste utøver i faget, ble han en meget omtalt og vidkjent mann, om hvem det gikk mange historier og frasagn. Så vidt jeg kan erindre, sa min mor at

prisen var 14 riksdaler for et par kvernsteiner. Dette kunne han under gunstige forhold klare på 2 uker. Når steinen var nesten ferdighugget kom det kritiske øyeblikk da den skulle sprenges løs fra fjellet. Da hendte det somme tider at steinen sprakk.

Ola Kongsru var nok en vital gubbe. Han sa selv at han hadde tre lyster her i livet. Det var tobakk, brennevin og kvinnfolk. Mor sa at hun som liten jentunge rett som det var måtte gå fra Høyåsen til Sandtorg - en strekning på 9 km - for å kjøpe bladtabakk. Han innprentet henne at bladene ikke måtte være lyse, men helt svarte.

En gang fikk Ola en reprimande av sognepresten til Trondenes fordi han sa **du** til presten. Men da flammert Olas stridbare natur opp og repliserte omgående : " Jeg har lov å si **du Gudfader**. Og da har jeg vel også lov til å si du til hans usle tjener på jorden ? Eller er det så at du stiller deg høyere enn din herre og mester? " Prestens svar ble bare noen høylytte krent.

Den gang residerte den rike neskonge handelsmann Christensen på Sandtorg. Denne polypp hadde i nødsårene fra 1812 og utover benyttet seg av folkets nød og på en skurkaktig måte underlagt seg 99 eiendommer rundt omkring. Alle måtte blotte sitt hode for neskongen, men i sitt hjerte hatet de ham som pesten.

Så en dag kom Ola inn i forretningen og der var Christensen til stede i egen høye person. Men Ola gjorde ingen nedlatende gestus og lot som han ikke ensat ham. Dette irriterte nok den høye herre, for han begynte å gjøre narr av Ola i alles påhør. Og der var mange folk i butikken. Men da ble Ola mektig vred og bød ham komme utenfor disken, så skulle han pynte på kjeften hans. Men den oppfordringen ble ikke etterkommet. Da sa Ola : " Når du ikke vil komme utom så får jeg komme innom . " Dermed la han hånden på disken og svang seg over - lett som en turner. Men da la neskongen på sprang fra butikken og inn i stuen, hvor hans frue og et par tjenestejenter befant seg. I sin redsel for Olas harde never løp den fine mannen bak sin frue og holdt henne som et skjold foran seg. Og her fikk så de skrekkslagne kvinnfolk bivåne følgende opptrinn.

Den rasende Ola spyttet langt bortover det fine gulvteppet og sa på sitt dølamål : "Tvi være de! Gjorde jeg rett og la min velsignede hånd på din forbannede skall, så skulle jeg slå de til skjorta sto tom oppmed veggjen. Men når du er et slikt usselt krek at du gjemmer de under skjørtene på

kjerringa di, så vil je inkje skjemme ut handa mi ved å røre de. Tvi vøre de!” Så gikk han ut. Folket lo og frydet seg over den fornedrelse neskongen hadde fått og som de unte ham så hjertelig. Ola ble etter den historie rene folkehelten.

I dag er plassen som Ola Kvernhugger, eller Ola Kongsru, ryddet i Høyåsen overgrodd av små bjørk. Naturen har lagt sitt glemselens slør over stedet hvor Ola og hustru Karen hadde levd så mange lykkelige år av sitt liv. De er begge begravet på Rødskjær. Ingen av barna overtok Høyåsen.

Olas fulle navn var Ola Jørgensen Kongsru født i Sveen i Sjørdalen 30. juli 1803. 1826 giftet han seg med Kari Brenden fra Dovre. Da de giftet seg bodde de på Svendstadeiet. Senere bodde de i Kongsrud, på Kaggrud i Heidal og på Bjølstadeiet. De fikk 4 barn: Jørgen, Hans Barbra og Anne. Deres femte barn, Marie, ble født i Trondenes for de dro nordover i 1842. Ole døde 2. april 1871, 68 år gammel. Kona Kari Hansdatter - kalt Karen i Nord-Norge - døde 7. juli 1873, 70 år gammel.

Kvernsteinene var 80-100 cm i diameter – og det er hugget ut kvernsteiner på hele neset. Et sted sitter kvernsteinen ennå på plass . Den er sprukket. Ola Kvernhugger var nok ikke blid den dagen det skjedde. Nå har Ola og Karen hvilt lenge i sine graver, men historiene eksistere ennå.

Ein revolusjon for vintertrafikk i Sjødalen

Av Solrun Snilsberg

I 1897 starta vintertrafikken for Bessheim i Sjødalen i Vågå. Mykje har endra seg frå den tid og fram til dagens påsketrafikk. Tidlegare vert på Bessheim Knut Lund (85) kan fortelje at den første fotturisten som kom til Bess-sætrene (som staden vart kalla tidlegare), truleg var botanikaren Christen Smith i 1813.

Vinterope i Bessheim

Frå 1890 vart Bessheim erklært som turiststasjon. Da vart ting meir organisert, og vertskapet i Bessheim måtte byrje å registrere folka som var innom og for i fjellet. Knut fortel at i 1897 fekk Bessheim eit tilskot på 100 kroner frå Foreningen til skiidrettens fremme, for å ha ope i påska slik at folk kunne gå frå Valdres til Gudbrandsdalen eller andre ruter. Folk måtte ha ein stad å overnatte på si vandring i vinterfjellet. Dette vart starten på vintertrafikken i Bessheim.

Tøffe turar

Knut fortel at stordelen av den gamle historia kring Bessheim har han lært av svigerforeldra sine, Gudrun og Iver Storvik, og av Jo Bjørviken, Knut Nettet og Pål Kleiven. Dei var mykje i Bessheim.

– Gamlekarane har prata om at dei flytte med seg kyr slik at dei hadde mjølk medan dei låg i fjellet vinterstid. Det var nok mykje dramatik med desse turane i all slags ver og føre. Var det fint ver, gjekk turen inn til Bessheim på ein dag. Var det dårleg ver og føre, vart det stundom overnatting i Russlia. Det var kvilingsseter i Randsverk, fortel Knut.

Beltebil

Kari og Knut Lund tok over i Bessheim i 1948. Da var det hest og slede som sørگا for å frakte naudsynt utstyr innover fjellet vinterstid. I 1946 kom dei første beltebilane til området. Harald Øvstedal, Nils Sande og Halfdan Lie kjøpte kvar sin. I 1948 overtok Knut Lund beltebilen som Øvstedal hadde skaffa seg. – Da vart det ei stor endring som ein verkeleg kan vere glad for. Mykje vart lettvent. Med hest og slede brukte vi to dagar for å få eit lass til fjells. Med beltebilen brukte vi ein time frå Randsverk til Bessheim. Det var ein voldsom overgang, seier Knut.

Vinterbrøyting

I 1955 vart vegen over Valdresflya opna. Dette førte med seg meir sommartrafikk i Sjødalen. På etterjulsvinteren 1964 byrja Knut å vinterbrøyte vegen frå Bessheim til Randsverk. Denne vegstrekninga hadde ikkje vore brøytt tidlegare. På 1960-talet vart det danna eit reise-livslag i norddalen, og Bjarne Winter vart tilsett som turistsjef på Otta. – Han gjorde eit godt arbeid. Vi fekk ut brosjyrar, og satsa på Sverige og Danmark. Svenske Järnvegar dreiv eit reisebyrå, og dei skaffa folk. Det vart oppretta chartertog frå Malmö, Stockholm og København. Turistane reiste derifrå om kvelden og kom til Otta om morgonen. Ottadalen Kommunale Billag tok imot dei. Da måtte det vere vinterbrøytt for å få turistane til fjells, fortel Knut.

Vegvesenet overtok

Knut brøyta vegen i fleire år, samstundes som han arbeidde for å få andre til å overta. I dette arbeidet hadde han to gode støttespelarar, ordførar i Vågå Sigurd Granrud og vegsjefen i Oppland, Sigmund Vårdal. Utpå hausten i 1974 fekk Granrud til eit møte der vegsjefen vart med. Vårdal hadde arbeidd med saka, som viste seg å vere løyst. Vegvesenet tok over arbeidet med vinterbrøytinga. – Da vart det borte ei bør for Kari og meg. Det var betre tid til å gjere andre ting. Det vart meir trafikk med betre kommunikasjon, og lettare å få inn folk, mat og alt ein trong, seier Knut.

Gått ned

Sidan vinterbrøytinga tok til har det vore lett for folk å ta seg til fjells i vintersesongen. I februar 2005 tok barnebarna til Knut, Ragnhild Sjurgard og Kari Lund, over drifta av Bessheim. Knut er framleis med som gardskar. Mange finn vegen til fjells vinterstid, men Knut meiner vintertrafikken har gått ned mykje. - Det er ikkje så lett her i Sjødalen nå som før. Det er så mykje å konkurrere med, som til dømes stader med skiheisar, meiner Knut.

Artikkelen er også publisert i
"Norddalen"

*Ole Kristian Ødegård
ved Jo Gjende-bua.
Foto: Dag Aasheim*

Storofsen og andre flaumar

Av Steinar Åge Brenden

Litt nord for Lalm, på solsida, står ei interessant flaumstøtte i vasskanten. Denne fortel om tidlegare tider, om flaum og katastrofer. Det øvste merket på denne steinen, viser høgste vasstand under Storofsen i 1789, ei ulykke av store dimensjonar, som ramma både Østerdalen, Gudbrandsdalen og Valdres.

Dette var mest ein regnflaum, skapt av stor og langvarig nedbør. Den medførte ikkje berre høg vasstand, men haugevis med ras i lier og bakkar. Heile bruk rasa ut og forsvann. Det blir sagt at i alt 72 menneske omkom i denne katastrofen. I Vågå, som da omfatta også Sel og Heidal, omkom 24. Både på Dovre, i Lom og i Skjåk var det omkomne.

Kva var årsaka til dette overhendige uvêret? Det var fleire ugunstige faktorar, og ein var sein snøsmelting i høgjellet. Utover sommaren vart det varmt, opptil 30 grader i dagevis. Snøen smelta i fjellet. Lufta vart ustabil, det begynte med torever, og den eine byga avløyste den andre. Jordbotnen trakk til seg mykje vatn og vart metta. Situasjonen vart forverra den 20. juli. Lågtrykk kom opp frå søraust, frå området vi i dag kallar Polen. Lågtrykket la seg til over Austlandet. Det var stadig tilførsler av fuktig, varm og ustabil luft frå søraust. Samtidig var det høgtrykk over Finland som blokkerte den normale passasjen av lågtrykka frå vest mot øst. Eit anna lågtrykk låg omtrent over Nordland, bak dette strømma kaldare luft ned mot Sør-Norge. Dette førte til ein skjerpning av verfrontane over Austlandet. Lufta vart svært ustabil, det var torever og ufattelege nedbørsmengder. Dette varte ved frå 20. – 23. juli.

Med rette omtales dette som “den reine dommedagen”. Sjøl midt på det som skulle vera lyse sommardagen, var det halvskumt og mørkt. Dette fordi tjukke, høge og brutale regnskyer sperra sollyset ute. Ved eit reint tilfelle hende Storofsen omtrent samtidig med den store franske revolusjon. Stormen på Bastillen var 14. juli, omtrent ei veke før “dommedag” braut laus over Gudbrandsdalen.

*Ida Aasheim ved flaumstøtta
2. juni 1995, dagen da
toppen av flaumen var det
året. Det er høgt opp frå
1938-vassmålet til 1860-
og 1789-vassmåla.
Foto: Dag Aasheim.*

Flaumstøtta fortel også om andre store flaumkatastrofer. Ein flaum kalla Storflaumen, kulminerte 17. juni 1860. Den var verkeleg stor, vasstanden på Lalmvatnet stoppa farleg nær den i 1789. Det var uvanleg mykje snø i fjellet vinteren 1859/60. Det var snøsmelting, kombinert med kraftig regn som var årsak til flaumen. Men det var mindre øydelegging, i alle fall i vår del av landet. Skadane i delar av Buskerud var større, fordi det der gjekk mange skred. Der var det og omkomne.

Så har vi flaumen i 1938, denne skjedde nokså seint på året, i overgangen august/september. Vasstanden på Lalmvatnet kulminerte 1. september. Dette var regnflaum, med kraftig torever og stor nedbør. Dette varte ved i 2-3 dagar. Igjen var det mange ras, men ikkje samanliknbart med Storofsen. Det var fleire stader i norddalen brutale skader, bilete blant anna frå Vågåmo vitne om det. Både sideelva Finna og sideåa Nugga gjorde stor skade i Vågåmo sentrum.

Det lågaste merket på flaumstøtta ved Lalm, er frå 2. juli 1958. Den 19. juni dette året, skjedde ein katastrofe på Vågå kyrkjegard. Kyrkjjetenar Gustav Berget tok overtippen med ein trillebår, falt i elva Finna, og drukna. Vassføringa var stor, og auka på til starten av juli. Det tok derfor tid før Berget vart funne.

I 1995 var det ein flaum i overgangen mai/juni. Stor og sein snøsmelting, kombinert med ei veke med nedbør, var grunnen. Ved Tretten, sør i Gudbrandsdalen, tok sideelva Moksa nytt løp og skapte store skader i Tretten sentrum. Heldigvis miste ingen menneske livet der.

Amerikanarane har noko de kallar “flash floods”, altså rask og voldsom flaum i eit avgrensa område. Ofte forårsaka av tore og regn. Det var noko slik som skjedde ved Byretunnelen og omegn, nordmed Vågåvatnet, den 30. juli 2006. Det var kraftig tore med styrtregn over eit forholdsvis lite område. Det heile var over på ein time eller to. Store skader på husvære og vegar, men heldigvis gjekk ingen menneskeliv tapt. Nedbørmengda kunne ikkje målast nøyaktig, men det måtte vera nær noregsrekord over så kort tidsrom. Slike fløymer er svært farlege, fordi de kan komme brått og uventa.

I våre dagar har vi hydrologar som mer nøyaktig enn før kan gje prognosar på flaum. Dette ut frå snømengder, snøsmelting, nedbør, nedbørens utstrekning og intensitet m.m. Dette er til god hjelp, både liv og verdiar kan sparast. Men uventa ting vil komme. Været styres av naturkreftene, de er mektige og vil alltid ha overraskingar.

Flest langskaller i Vågå

Avisa Gudbrandsdølen Dagningen hadde laurdag 24.april 2010 ein artikkel med overskrifta “Flest langskaller i Vågå”. Journalist **Ingunn Aagedal Schinstad** skriv at forskarane gjekk bort frå teorien om såkalla kortskallar og langskallar på 1940-talet. Frå ei bok av professor Tore Pryser nemner ho at daverande AP-ordførar Kaspar Øvstedal så seint som i 1963 heldt eit foredrag om at 71,4 prosent av folket i Vågå var langskallar, mot berre 55 prosent i Lom og 40 prosent i Lesja.

Vi siterer eit par avsnitt frå artikkelen:

Tre slag

Carl Oscar Eugen Arbo (1837-1906), militærlege og fysisk antropolog var opphavsmannen til teorien om såkalte langskaller og kortskaller. Ifølge nettstedet Store norske leksikon var Arbo inspirert av internasjonal “forskning” på lignende temaer, særlig resultatene til den svenske anatomiprofessoren Anders Retzius. Arbo mente at befolkningen i Norge var etterkommere etter tre innvandringsgrupper, en samisk folkegruppe med korte hodeskaller og stor prosent med mørkt pigment i håret, en hovedsaklig blond østnorsk langskallet folkegruppe nær beslektet med svensk befolkning i Midt-Sverige, og en i hovedsak blond kortskallet folkegruppe langs kysten fra Oslofjordområdet til Trøndelag og Nordland.

Noen liker dur, andre moll ...

På slutten av 1800-tallet gjennomførte Arbo systematiske undersøkelser av kroppsbygningen til norske rekrutter i hovedsak fra områdene sør for Dovre. Resultatene ble publisert på norsk i en serie på seks avhandlinger i en 20-årsperiode fra 1884. Undersøkelsene omfatter forskjellige kroppsmaal, inklusive skalleindeks, farge på hud, hår og øyne, og kvalitativ beskrivelse av ansiktsform, ører og så videre. Etnograf Andreas Hansen (1816-1877) fulgte opp Arbos forskning og mente å påvise at de to rasene også hadde forskjellige mentale egenskaper; langskallene var åpne, modige og ærlige, mens kortskallene var dystre, mistenksomme og feige. Langskallene foretrakk fele, durtoner og fargene rødt og gult, kortskallene likte best orgelmusikk i moll og fargen blått. I følge teorien påvirket de ulike holdningene også hvordan kort- og langskallene stemte ved valg.

Langskaller: Betegnelsen ble brukt om mennesker med hodeskalle der største bredde er mindre enn 75 prosent av største lengde. Åpne, ærlige, modige, gode lederegenskaper. Stemte ofte det frilynte, rene Venstre ved valg.

Kortskaller: Betegnelsen ble brukt om mennesker med hodeskalle der største bredde er minst 81 prosent av største lengde. Kjennetegnes ved at de er dystre, mistenksomme, feige, disponert for religiøs grubling, ofte såkalte slitere. Stemte ofte på det pietistiske moderate Venstre eller Høire ved valg.

Ola Kampen og skikjelken etter Jo Gjende

Av Erik Holø

Jeg ser i Gudbrandsdølen - Dagingen for 2. mars i 2010 at Jo Gjendes skikjelke er kommet nesten hjem etter 130 år. Så fristes jeg til å fortelle det jeg har hørt og vet om levnetsløpet til denne kjelken. Det er vanlig tradisjon for at Jo Tjøstolvsen selv laget skikjelken, sannsynligvis etter at han i 1850 kjøpte gården Brurusten i Heidal og ble bofast der deler av året. At kjelken også har vært med til hytten ved Gjendeosen er sannsynlig, på vinterstid var nok en skikjelke et uvurderlig transportmiddel.

*Ola Kampen med skikjelken etter Jo Gjende 1923. Ved flaggstanga ved butikken til Andreas Holø, huset til Sigurd Nyhus i bakgrunnen.
Foto: A.Holø, utlån: Erik Holø.*

Hvor tok så skikjelken veien etter at Jo Gjende døde i 1884? Så vel min far Andreas Holø som Ola Kampens barnebarn Per Øyen og andre av Olas etterkommere har overfor meg alle bekreftet tradisjonen for at Ola Kampen kjøpte skikjelken i auksjonen etter Jo Gjende. Hva sier så auksjonsprotokollen om dette? Auksjonen etter Jo Tjøstolvsen Brurusten Gjende ble holdt i Brurusten den 21.mars 1884 “etter forudgaaende bekjentgjørelse” som det står i protokollen. Før dette har det vært registrering av Jo Gjendes bo. Auksjonsprotokollen forteller at lensmann E. Listad som auksjonarius hadde til sammen 237 tilslag. Det var altså ingen liten auksjon, Jo hadde gjennom sine 34 år som eier av Brurusten samlet mye gods. Auksjonsprotokollen forteller også om stort fremmøte, og naturligvis finner vi Tron Eklestuen i protokollen, 13 ganger får han tilslaget.

I auksjonsprotokollen er det anført kun en "skikjelke", solgt til Paul Åseng, Åseng øvre for den misstenkelig lave pris kroner 1.00. Den samme Paul Åseng kom senere til Prestgarden nordre, men verken her eller på Åseng øvre er det noen tradisjon for at Jo Gjendes skikjelke har vært på gården. Min teori er at Paul Åseng har solgt skikjelken videre til Ola Kampen, kanskje allerede i auksjonen etter at han hadde fått tilslaget, det er ganske vanlig med slike videresalg under en auksjon.

Uansett, det er ubestridt at Ola Kampen var eier av skikjelken og at han tok godt vare på den. Ola Kampen (1863- 1945) var selv i alle år en fjellets mann, fysisk sterk og uvanlig utholdende. Fra 1893 var han i mer enn 20 år en særdeles populær fjellfører i Bessheim og var nok i stor grad med å bygge opp fjellstuens uvanlig gode rykte hos turfolkene som i disse pionerårene søkte til denne Jotunheimens forgård. Med Ola Kampen som fører var de i trygge hender. Og så kunne han fortelle. Spillemannen Ola Kampen er vel kjent, han må ha vært uvanlig musikalsk, men hadde tydelig også andre kvaliteter. Veltrenet var han, med en utrolig arbeidsevne og arbeidslyst. Jakt og fangst var hans hverdag, men Anne og Olas to småbruk Pålstuen og Svelstad foruten Kampesætra ble holdt godt i hevd. Lese kunne han og lese ville han når anledning gavs. Skrive kunne han også og han skrev godt, det har jeg dokumentasjon på. Med datidens omgangsskole som eneste læresete var han nok bedre med pennen enn de fleste.

Men det var sporene til Jo Gjendes skikjelke jeg skulle prøve å følge, og dermed må det bli litt norsk skihistorie også. Foreningen til Ski-Ildrættens Fremme, vanlig kjent som Skiforeningen. Ble stiftet allerede i 1883. Skiforeningen grunnla så i 1922 Skimuseet som ble åpnet i Holmenkollen i 1923. Min far som i alle år var en ivrig turløper hadde kontakter innen Skiforeningen. Fra sin tidligste ungdom hadde han nok ofte også trådt dansen til Ola Kampens torader, og siden 1916 da han åpnet landhandleri på Tessanden hadde far Ola Kampen som sin kunde og ikke minst som sin gode venn. Skiforeningen var naturlig nok interessert i å få Jo Gjendes skikjelke som attraksjon på Skimuseet som var under oppbygging. Far kontaktet Ola Kampen som med en gang var villig til å gi fra seg kjelken som han i alle år hadde tatt godt vare på, og sommeren 1923 kommer da Ola Kampen med skikjelken ned på butikken til far på Tessanden. Far betalte det som Ola forlangte for kjelken, "det var ikke mange kroner" sa far som fikk kjelken sendt til Skimuseet. Far var ivrig fotograf, han ville gjerne dokumentere historien om Ola Kampen, skikjelken og Skimuseet , og han tok bilde av Ola Kampen med skikjelken ute i haven. Bildet viser en ca 75

år gammel skikjelke i god form og en 60 år gammel Ola Kampen i like god form. Far fortalte også at Ola kampen hadde skrevet et brev til Skiforeningen om skikjelken. Far fikk lese brevet før han postla det og bekreftet senere at brevet var uvanlig velskrevet. Fra sin omgang med Ola Kampen over mange år beskrev far Ola Kampen som uvanlig talefører, med sine kunnskaper om skogen og fjellet og alt som der rørte seg og med sine evner til å formidle dette var han naturlig nok en uvanlig populær fjellfører som om nødvendig også kunne dra en utslitt turist med åndenød de siste meterne opp på toppen av Besshø. Det var nok ikke tilfeldig at den fremsynte turistvertinnen Kari Storvik i 1893 skrev kontrakt med Ole Olsen Kampen og festet ham som fjellfører i Bessheim for de neste 12 år. Hun kjente Ola og visste hvilke kvaliteter han hadde. De 12 år ble for øvrig til mer enn 20 år.

Så ennu en gang tilbake til Jo Gjendes skikjelke. Den var altså i trygg forvaring på Skimuseet og ble i alle år en av de gode attraksjonene her, i godt selskap med alle de andre gjenstandene som forteller oss om ski-enes og skiidrettens historie i Norge. I årene 2003 til 2006 var skikjelken på en snarvisitt "hjemme" i Vågå på en utstilling med Jo Gjende som tema som Vågå Historielag arrangerte. Før kjelken ble returnert til Skimuseet laget trekunstneren Johan Skogum en tro kopi som er å se i Jutulheimen. Det er Jo Gjende-kvalitet også i denne skikjelken. Den lykkelige slutt på Jo Gjendes skikjelkes odysse er at den i 2010 ble utlånt (forhåpentlig permanent) til Den Norske Turistforening som stiller den ut på foreningens flaggskip Gjendesheim. Her er den nesten hjemme, herfra er ikke veien lang over Gjendeosen til Jo Gjendes hytte.

Dette kunne vært slutten på min historie om Jo Gjendes skikjelke så langt jeg kjenner den. Men så ser jeg at min beretning i like stor grad er blitt en del av historien om han som tok vare på kjelken, nemlig Ola Olsen Kampen, og jeg kan ikke dy meg for å spinne litt videre på mine egne minner om denne personligheten. Ja en personlighet var han. Jeg var så heldig å få vokse opp på Tessanden i 1930-årene i lag med Ola Kampens etterkommere her. Hans datter Maria var nok den første jeg hørte spille torader, instrumentet nok de fleste forbinder med Ola, Kampeleikene er blitt et begrep i det lokale folkesammiljøet. Musikalitet er arvelig, også Olas barnebarn Per førte musikktradisjonen videre. I ettertid ser jeg nok også andre trekk hos Per som minner om Ola Kampen. Per var oppfinnsom, uredd og fysisk sterk, slik fikk jeg nok bli med på mange spennende opplevelser jeg selv ikke hadde tiltak til. Vi kom i alle fall fra det meste med både helsen og renomeet i behold.

Skikjelken framkome til Gjendesheim: Frå venstre Bjørg Aaseng Vole, ordførar Rune Øygard, Olav Gaute Vole og Ole Kristian Ødegård. Foto: Knut Raastad.

Antagelig i 1934 fikk jeg bli med Per på mitt første besøk i Pålstuen til Anne og Ola Kampen. Ennu ser jeg for meg den gamle Ola med toraderen på fanget og jeg hører stemmen. Mitt siste møte med Ola Kampen var i påsken 1942 når jeg sammen med far besøkte Anne og Ola på Kampesæteren der de hadde bodd hele vinteren. Ola er nær på 80 år, men ennå høyst oppegående. Da ble det oppfrisket minner fra fjellet, om jakt og fangst. Ennu kunne fortelleren Ola få unggutten til å lytte, og en spesiell jakttur sitter ennå i minnet etter nær på 70 år. Måren har til alle tider vært ettertraktet vilt på grunn av pelsen, også i Olas aktive år som jeger og fangstmann. Dertil kom at det i mange år var skuddpremie på måren, slik at i 1920-årene var måren, også kaldt "dreperen" nær utryddet også i Ola Kampens jaktrevir. Olas beretning om den siste mår husker jeg ennå, jakten gikk over hele Skåtålien, over Tessa og gjennom det meste av Storviksmorken før Ola i skumringen endelig kom på skuddhold. Det skulle gå nær på 40 år før måren kom tilbake. Ola Kampens slektskap med Knut Hamsun skal jeg ikke gå god for, men deres evne til å fortelle, den ene muntlig den andre med sin penn, er i nær slekt.

Artikkelen er også publisert i Fjuken

Vinje på Jettsetra

Av Jan Torgeir Lindsøe

For tre år siden kom det en forespørsel fra forfatteren Jon Severud som ville skrive jubileumsbok om Vinjes ferd i 1860 – den som resulterte i den berømte reiseberetningen Ferdaminne. Han hadde funnet at Vinjes ferd opp til Trondheim var ganske fyldig omtalt – både i Vinjes egen bok og i sekundærlitteraturen. Annerledes forholdt det seg med hjemferden fra Trondheim. Den har fått knappere omtale og er mindre kjent. Han ville således gjerne ha noe informasjon fra lokale historielag hva de eventuelt visste om denne ferden og tiden for 150 år siden. Jeg ble straks interessert da jeg visste at Vinje hadde skrevet en del om ferden gjennom Dovre og over Jetta til Vågå. Han forteller mellom annet fra ei seter han var innom på Jetta. Jeg ville prøve å identifisere denne setra og folkene han der omtaler.

Vinjes beretning

Vinje har kommet fra Romsdalen gjennom Lesja og tar inn på Tofte. Her samtaler han med bonden om rovdrift på skogen og tilvekst. Så spanderer han noen linjer på Dovrekyrkja, hvor han mellom annet fester seg ved en tiggerstolpe som han synes dovringene burde ha holdt seg for gode til. Derpå tar han fatt på oppstigningen mot Jetta og merker seg de mange fine gårdene øst og nordover i dalen. Etter å ha strevet seg opp lia til villfjellet, støter han på en buskap, setter seg ned og gir noen personlige betraktninger om sitt forhold til natur og jakt på forskjellige stadier av livet. En vandring *”berg opp og berg ned, liksom sundfuglen kliv på havsbølge-ene”*, fører ham fram *”til ei seter der i ein dal, som det rauk or pipa ifrå.”* Selv om det var ei husmannsseter, var alt der så reint og velstelt og husmenn her kunne, i motsetning til de fleste andre steder, ha si eiga seter.

Det var ei eldre kone med to godborn på setra; og god mjølk fekk eg. ”Du er ei vel-signa kone,” sa eg, ”men eg har ikkje råd til å betala meir enn så.”

”Kjære,” svara ho, ”eg skulle ikkje ta betaling av ein slik vegfarande mann, men eg lyt ta dette, for så får eg meg noko kaffi. Eg har ikkje smaka kaffi på åtte dagar, og då set det seg som ein knute for bringa mi. Det var inkje under eg drøymde i natt at eg fekk så god kaffi. Sjå der er litt rømme òg. Den som slit og går med skreppa på ryggen, kan ha godt av rømmen.”

Eg var så heppen å finna eit sukkerkorn på skreppbotnen. Det fekk borna. ”Nei, for friske og vene godborn du er så sæl å ha,” sa eg, ”ho heiter vel etter deg, jenta?”

"Ja, ho heiter Marit, liksom eg, og guten heiter Olav etter mannen min, som døydde fem år sidan fjorten dagar føre jonsok. Det er dotterborna mine dette."

"Ho er gift?"

"Ja, det er greitt; det har nok gått rett til, skulle eg tru. Men mannen er no borte på slått i Østerdalen, etter at plassen heime var avslegen. Vi må vanka vide etter maten. Og så sit eg med borna til seters; det eldste er her borti fjellet med budskapen. Han heiter Tor han, og i morgon den dag lyt eg senda han heim til landkremmaren etter kaffi åt meg. Vil du ikkje ta deg ein drykk til?"

Olav og Marit Vesle sveiv ikring meg, for eg synte dei det eg hadde i skreppa og fortalde dei kva det og det var til." Når du vert stor, Olav," sa eg." så kanskje du er ein så klok og lærd mann at du berre smiler åt det eg har skrivi; og du Marit strålar då kanskje som ei dros av fyrste rang i selskapet. Det kan gjerne gå slik, når de steller dykk rett, for det ser ut til at Vårherre har gjort sitt."

Eg hadde ein drope att på reiseflaska, som eg spurde om ikkje Gamlemarit ville ha mot knuten for bringa si, til ho fekk kaffi.

Då eg kom bortom setra på ein bakke, såg eg Nautgardstind vest og Rondane aust. Det tok liksom og skok og riste i meg. De veks opp med stort for augom, vesle Marit og Olav, sa eg.

Jettdalen med Jettsetra. Foto: Jan Torgeir Lindsøe

Jettsetra

For å komme i gang, henvendte jeg meg først til Ivar Teigum på Otta og Ola og Tor i Norddalsarkivet og fikk noe hjelp et stykke på vei, men det ble klart at undersøkelsene var tidkrevende og at det meste var opp til meg selv.

Å identifisere setra var overkommelig – etter hvert ble det, ifølge Vinjes beskrivelse, klart at det måtte dreie seg om Jettsetra som tilhører Øygarden, et tidligere husmannsbruk nord for Vågåmo. Da jeg senere kontaktet eieren Rune Øygarden (som ikke må forveksles med ordfører Rune Øygaard!), kunne han bekrefte at det var en tradisjon i familien om Vinjes besøk på setra deres. Han kunne også fortelle at det fra tidlig på 1900-tallet og utover mot andre verdenskrig hadde blitt arrangert stevner på Jettsetra hvor folk fra Vågå og Dovre hadde møttes til kulturelle arrangementer og festligheter på den første søndagen i august. Den som i mange år hadde vært vertinne der, var hans oldemor, Mari Iversdatter Øygarden. Også en gang i senere tid, i 2001, har det vært arrangert et stevne der.

I midten av september 2008 gikk Roy Ove Fjerdingby og undertegnede en tur langs stien fra sørenden av Jett-tjønn og forbi Jettsetra, altså i motsatt retning av Vinje. Så lenge vi var nede i Jettaldalen, kunne vi se enkelte av toppene i Jotunheimen, men knapt noe av Rondane. Men da vi fulgte en sti opp fra Jettsetra i nordøstlig retning, kom vi snart til et terreng hvor vi kunne ha utsikt til topper både i Rondane og i Jotunheimen, så Vinje må ha tilpasset sin beretning litt her. Den fineste utsikten hadde han kanskje før han kom ned til setra, om han da hadde kommet denne vegen.

Hovedtråkket fortsetter i samme retning på nordsiden av Briskarhø og kommer ned i Jøndalen via Geitryggen. Vi dreide imidlertid av fra denne stien og gikk nedover hellingen sør for Briskarhø. Vi var litt usikre på vegvalget og ikke ville fjerne oss for langt fra Jettaldalen. Dermed måtte vi krysse Jettbekken i noe ulendt terreng før vi karete oss opp på stien som går ned til bygds langs gjelkanten på sørsida av bekken. Der var en forholdsvis slak og fin veg som tydeligvis hadde vært mye benyttet. Ved senere overganger med utgangspunkt i Dovre har vi funnet at denne vegen, like innenfor der vi kom inn på den, tar helt ned mot Jettbekken og følger bredden på sørsida mens dalen dreier vestover mot Jettsetra. Stien krysser bekken noen hundre meter før selve setra. Fra gammelt av har den imidlertid fortsatt på sørsida helt fram til Jett-tjønn.

Folkene Vinje traff

Å identifisere folkene Vinje møtte på setra, har vært en forholdsvis krevende oppgave, med en del famling og blindspor underveis. Jeg har fremdeles ikke fått det klarlagt så langt det er mulig, men legger her fram de resultatene jeg foreløpig har kommet til:

Bokverket *Norges Gardsbruk* har i både nyere og eldre utgave litt om Øygarden og Jettsetra. Der opplyses at Jettsetra tilhører Øygarden, tidligere husmannsbruk under Øvre Øy i Vågå. Vi får vite at oldeforeldre til nåværende eier var Ole Brækken Øygarden og den allerede omtalte Mari Øygarden.

Lenger kommer vi ikke ved hjelp av dette bokverket, og for å ta oss videre må vi ty til internett. Der er det mye å hente, bare vi logger oss inn på de riktige stedene. Vi får blant annet vite at Mari var født i 1867. Da kalles bruket Ødegarden eller Øiseiet, øvre. Ofte refereres det bare til Øiseiet, og det kan være nokså forvirrende, da det er så mange husmannsbruk som dekkes av dette navnet.

Maris far het Iver Hansen, og var bosatt på dette bruket. Han var født i 1840 og hans kone, Maris mor, het Kari Rasmusdatter. I kirkebøkene for det året er det oppført at hun døde i 1898, og var født i 1825. Hennes fødsel var ikke oppført i kirkebøkene for Vågå siden hun var fra Skjåk. Iver Hansens far var Hans Nielsen, som i følge folketellingen var 63 år i 1865. Hans Niensens kone het Anne Iversdatter og var i tellingen to år eldre.

I folketellingen fra 1801 er nevnt en Hans Nielsen (da ca. 1 år), sønn av Niels Andersen, som ved denne folketellingen var 36 år, og mora Mari Rasmusdatter 34 år, på husmannsbruk under Øvre Øy. Alderen til denne Hans Nielsen passer jo ikke helt, men folketellingen i 1865 var basert på egenoppgaver og kan ha vært noe omtrentlig, eller at hans og konas alder ble forvekslet. Ut fra oppført alder ved hans død, kan vi gå ut fra at han var født i 1799 eller 1800.

Niels Andersen, f. ca 1765, må ha vært en driftig kar. Han var den som ryddet husmannsbruket i 1780-årene. Setra i Jettaldalen skal være ryddet og bygd opp innen 1797.

Så langt er alt noenlunde greit, men haken for vårt anliggende er at familien av direkte etterkommere ikke har navn eller barn som kan passe med

Vinjes beskrivelse i 1860, (kanskje bortsett fra ei datterdatter til Hans og Anne, og søsterdatter til Iver, ved navn Marit, født i 1853).

Familien på nabobruket, som også refereres til som Øiseiet, øvre under Øvre Øy kan synes å stemme bedre med Vinjes beretning. Her var det tre barn akkurat i den rette alder i 1860, og to av dem med riktige navn. I folketellingen fra 1865 skilles disse to brukene ut fra hverandre med benevnelsene Ødegaarden (Hans) og Ødegaarden (Iver). Bortsett fra at navnet er blitt noe fordreid, „øy” eller ”øi” er blitt til ”øde”, så innebærer det vel at det andre bruket knyttes til en Iver Hansen (1785-1861) – sønn av Hans Pedersen (”huusmand med jord” under Øvre Øy). Iver Hansen giftet seg med Eldri Iversdatter, f. ca 1782. Ved folketellingen i 1865 levde hun fremdeles og er oppført som føderådskone, 83 år, på Ødegården (Iver). To år senere døde hun.

En sønn, Iver Iversen, står i folketellingen som bruker. Han er i følge kirkebøkene født i 1821, hvilket stemmer bra med at han er oppført med 45 år i folketellingen (ved slutten av) året 1865. Derimot hefter det et problem med at kona Guri er oppført med 40 år. En annen Guri syntes å passe bedre med Vinjes beretning, nemlig en Guri Olsdatter fra Lundeejet, ifølge kirkebøkene født 1830 som uekte barn av ”ungkarl Ole Christensen, (med bosted) Øisejet” og ”pige Mari Johannesdatter, Lundeeje.” Ole Christensen var født ca. 1808, og han ble antagelig gift med en annen og knyttet til bruket Sandbakken i nærheten, men ved sin død i 1877 står han igjen oppført på Øiseiet.

Dessverre, får en vel si, er det ikke denne Guri vi har å gjøre med, men en annen Guri, født i 1824. Foreldrene hennes var Rønnaug Thoresdatter, født ca 1799, og Ole Hansen, født ca 1796 i et husmannsbruk under gården Helden. Det var kanskje Guris mor, Rønnaug, og Guris tre eldste barn, som omtales på Jettsetra av Vinje. Den eldste het riktignok Iver (og ikke Tor), men han var født i 1848 og således i passende alder for å gjete buskapen og ta handleturer til bygds. De to barna, Ole født 1852, og Mari født desember 1855, passer på alle måter. At navnene blir til Olav og Marit er helt naturlig ut fra navneskikker som Vinje var vandt med. Slik kaller han også storbonden Ole Håkenstad i Vågå for Olav. At navnet på den eldste gutten blir til Tor i stedet for Iver, kan bero på en feilerindring, eller øg kan det tenkes at Vinje ville anonymisere familien. Han nevner jo heller ikke navn eller gårdstilknytning for setra.

Et fjerde barn, Rønnoug, som ble født i april 1860 og bare noen måneder før Vinje kom til setra i september, var antagelig hos mora Guri mens faren Iver fremdeles kunne befinne seg i Østerdalen på slåttarbeid, selv om det begynte å bli litt sent på sesongen.

Ett problem er at navnet til Guris mor, Rønnaug, ikke er Mari eller Marit, slik det helst burde være i følge Vinjes beretning. Et annet problem er at Rønnaugs mann ikke døde ”fem år sidan, fjorten dagar føre Jonsok”, men levde i beste velgående på bruket Nordre Myrom ved folketellingen i 1865. Jeg har ikke funnet noe slikt dødsfall som kan passe for noen som kunne ha tilknytning til Jettsetra. Et tredje problem er hvorfor denne nabofamilien fra ”Ivergarden” skulle være på Jettsetra i stedet for de direkte etterkommerne til Niels Andersen på ”Hansgarden” – han som hadde ryddet og bygd den? Men det kan ha vært praktiske grunner – at de leide, vikarierte eller at familiene på annen måte samarbeidet om setra.

En annen mulighet kan ikke utelukkes:

At Vinje har gått opp fra Dovreskogen lengre sør under Stugusetra. Beskrivelsen av oppstigningen og møte med buskap passer kanskje best her. På Stugusetra, seter til husmannsplassen Eiriksonstugu under Tallerås på Dovre, kan det på denne tida ha vært to datterbarn, Ola og Mari, i riktig alder, og besteforeldrene på morsida het faktisk også Ola og Mari. I husmannsplassen Nørdre Skreddarbrenna, som hadde nabosetra, Magnhildsetra, var det faktisk en gammel mann som hadde dødd et par uker før St. Hans, noe som er sjelden å finne. Riktignok skjedde dette allerede i 1848, men den hendelsen kan ha levd videre som samtaleemne på setrene. Veien over ryggen til Jettaldalen og Jettsetra er ikke alt for lang, selv om det er knapt med far etter den i dag. Det er ingen umulighet at Vinje har vært innom begge steder. Jettsetra har han helt sikkert besøkt. Det passer med beskrivelsen at han da hadde vandret et godt stykke innover fjellet og fant den i en dal. Den lå omtrent midtveis mellom Dovre og Vågå og var et naturlig rastested for de som gikk fjellovergangen.

Når det gjaldt Vinjes veg opp lia fra Dovre er det heller ikke usannsynlig at han tok den gamle ferdavegen ved Kroken og forbi den gamle husmannsplassen Jettbjellen hvor dovringer ofte møttes med oppkjøpere og driftekarer vestfra. Dette var den mest brukte oppstigningen. Flere steder er det bra utsikt mot østsida av dalen og enda bedre var nok utsikten for 150 år siden, da det var mindre skog i lia. Riktignok er ikke denne veggen, bortsett fra helt i begynnelsen, særlig bratt. Men heller ikke de andre alternativene

stemmer helt med dikterens beskrivelse. I (den riktignok bratte) oppstigningen fra Jønndalen er det således ikke noen utsikt til Dovrebygda, selv om den finnes på det første stykket opp til Jønndalen.

Noen refleksjoner

I alle fall må vi konkludere med at det heller ikke finnes noe enkelt og direkte forhold mellom Vinjes møte med setra eller setrene og den beretningen han gir i Ferdaminne. Akkurat hvordan dette forholdet var; om tilpassningen og forenklingen i det store og hele var Vinjes verk, eller om de folkene han traff og snakket med har sin del i den, vil vi kanskje aldri få vite.

Selv om granskingen ikke helt har avklart det spørsmålet jeg først og fremst var ute etter å få svar på, har den gitt meg større innsikt i den tiden, mellom annet de vanskelige og overbefolkede husmannsforholdene for halvannet århundre siden.

Enkelte omstendigheter, som jeg nok kjente til fra før, har jeg fått rikelig bekreftet i denne gravingen i folketellinger og kirkebøker: Det forekom knapt noe giftermål mellom klassene. Husmann og innerster giftet seg

Jettsetra. Foto: Oskar Vistdal

med sine egne. Det var stor barnedødelighet, særlig blant de såkalte uekte. Mange døde også i relativt unge år. Uttrykket "lægdslern" støter en ofte på i dødsopptegnelsene. Det tilføyes også gjerne i opptegnelsene om vedkommende har mottatt understøttelse.

Når det er tvil om hvilke personer vi har å gjøre med, kan det for øvrig lønne seg å studere nøye dåpsopptegnelsene både i første og neste generasjon. Fadderskapene til de forskjellige barn kan være et studium i seg selv, og er ofte til god hjelp for å identifisere personer og deres tilhørighet. Det samme gjelder oppkallingspraksisen. Det er gjerne få og karakteristiske navn som går igjen fra generasjon til generasjon i de forskjellige slektene. Rekkefølgen for oppkalling i barneflokkene er heller ikke tilfeldig.

Litt videre

Det kan kanskje ha en viss interesse å berette litt videre om et par av de familieskjebner vi har befattet oss med her. Niels Andersen døde i 1847. En del av familien etter Niels, på Ødegården (Hans), møter vi igjen i folketellingen i 1900. Sønnens sønnen Iver Hansen var nå enkemann. Ivers datter Mari hadde giftet seg med Ole Olsen fra Rustbrækken. Familien Brekken-Øygarden hadde flere barn: Kari, Anne, *Ivar* og Olaf. Siden fikk de Kristen og Hans. Det ble en stor slekt etter de mange barna fra omkring århundreskiftet. Flere av dem var nok til stede ved stevnene på Jettsetra i mange år. Den yngste i barneflokk, Hans O. Øygarden, overtok bruket og hadde det på 1950-tallet, da det ble selveierbruk med gnr. 22, bnr. 52, og fram til han døde i 1987. Barnebarnet til Ivar, Rune, er den som eier det i dag. Han har restaurert gården og seterhuset.

På Ødegården (Iver) var det bare tre bosatt i 1900: Iver Iversen og Guri Olsdatter levde fremdeles der ved folketellingen og hadde en datter-datter Guri Olsdatter d.y. hos seg. Mari Iversdatter hadde giftet seg med Ole Olsen fra Raastadeiet og fått datteren Guri i 1878, oppkalt etter bestemora. Nå tok datterdatteren seg av besteforeldrene på deres eldre dager. Bestemora levde fire år til. En annen Mari Iversdatter fra Øiseiet øvre fikk en såkalt uekte unge, Mari Hansdatter, i 1876. I den første versjonen av denne artikkelen for *Dovrebygde*, trodde jeg det dreide seg om samme Mari Iversdatter, men det ble avkreftet ved nærmere undersøkelser. Navnesøstre kunne bo tett på hverandre den gang.

Den videre skjebnen til Maris søsken – Ivar, Ole, Rønnoug og Kari – vet jeg foreløpig ikke noe om, bortsett fra at den siste kom akkurat tidsnok til

å bli med i 1865-tellinga og at de alle ble konfirmert i behørig alder. Det skal ifølge dagens Ola Håkenstad fremdeles være et par gjenlevende ætlinger fra denne familien. Om noen i Vågå kjenner slektsleddene fram til disse, så ville jeg sette pris på å høre fra dem. Likeledes hvordan det gikk med bruket Ødegården (Iver), som jeg mener ikke eksisterer lengre.

Vinjes ferd videre

Da dikteren hadde vært på Håkenstad og reflektert over stabburene til storbonden, tok han nok vegen over Vågårusten til Nord-Sel. "*Fram i Sel*" møtte han fattigunger som tigget. Dette var antagelig ved Selsverket og Ula. Det var mange reisende utlendinger som omtalte lignende erfaringer på denne tiden i disse traktene, hvor en også finner kirken og skysstasjonen Moen. Det kan gi stoff til ettertanke hvorfor akkurat der. Antagelig lå mye av problemet i folketettheten og det sviktende næringsgrunnlaget etter at kobberverket var lagt ned.

Lengre ned reflekterer Vinje omkring Kringen og minnesmerket den gang, som hadde ord på seg for å være litt puslete. For ham kunne det vel være bra nok. Han synes ikke at seieren over skottene var så mye å skryte av – bare at dølene her i motsetning til romsdølene gjorde det en måtte forvente av dem.

På Hundorp besøker han den "gamle, gode" presten, som hadde fått problemer med sin nye kapellan og svigersønn. Den nyutdannete teologen var i ivrigste laget med å innskjerpe den nyere "retning", antagelig inspirert av universitetslæreren Gisle Johnson. Vinje var skeptisk: Han var redd for at "*Etter ei tid som trur for mykje, må koma ei tid som trur for lite.*" (Også her tar Vinje seg, ifølge Jon Severud, – som ofte ellers – friheter i forhold til sitt faktiske grunnlag.)

Norges fjelldaler har han en siste underfundig kommentar til: Der kan være skrint nok – for eksempel i forhold til kornlandet Danmark. "*Men... men, vi har karar som kan eta korn.*"

Kildemateriale:

A. O. Vinje: *Ferdaminne frå sommaren 1860*. Skoleutgave fra Det Norske Samlaget, Oslo 1973.

Norske Gardsbruk, utgaver 1953 og 1998.

Andreas Bråten: "Jettstemnet", *Dovrebygde 2001*.

Kjell Nyhus: "Jettstemnet", fra gratisavisa *Jetta* på begynnelsen av 1890-åra. Tilsendt materiale fra Rune Øygarden.

Berit Fiksdal og Ola Tovmo: "Setrane i Dovre", *Dovrebygde 1994*.

Arnfinn Engen: *Bygdabok for Dovre*, bind 3 og 4.

Kirkebøker fra Vågå, særlig mellom 1811 og 1904.

Folketellinger i Vågå 1801, 1865 og 1900.

Statens kartverk, topografisk hovedkartserie, kartblad 1718 IV og 1618 I.

Revidert artikkel fra
Dovrebygde 2009

*Stabbur på Håkenstad.
Foto fra J.T.Lindsøe*

Aasmund Olavsson Vinje i Vågå

Av Knut Raastad

I 2010 har vi markert 150-årsjubileum for Ferdaminne fraa sumaren 1860, dette er boka som Aasmund Olavsson Vinje skreiv om ferda han gjorde rundt i Norge i samband med kroninga i Trondheim . Kjend er omtala av besøket hjå tidlegare stortingsmann Ola Håkenstad som i 1860 var 84 år gammal og nokre år tidlegare hadde mist einaste sonen medan døtrene var barnlause: "Alle desse visthus hekk fulle med fleskeskid som her den kløyvde grisen vert kalla, ei handsbreid tjukke og gule og grøne i skurden. Der skulle vera fleskeskid frå hans kones fødsel og konfirmasjon – ho er eit par år yngre enn han -, og frå brudlaupet deira er mange. Det er vel ikring seksti år sidan."

Året etter var Vinje attende i Vågå, i 2011 er dette 150 år sidan. Elise Aubert, dottera i Loms-prestgarden skreiv slik om han: "Den sidste gjæst høsten 1861 var A. O. Vinje Han kom fra Vaage, hvor han boede paa Svee, men gikk paa stadig omgang i familierne. Han havde ogsaa lyst til at prøve, om gjæstfriheden paa Loms prestegaard svarede til sit renommé og for en længere tid kunde beslægtelæggjes. Men vi følte os ikke tiltalte af Vinjes personlighed. Hans indsmigrende væsen i forbindelse med den flængende kritikk, hvormed han hudflettede mange, hvis gjæst han tidligere havde været, gav en vis utryghed i samværet, og da han efter nogle dages forløb gjorde mine til oprud, mødte det ingen indsigelse. Han tilbragte en stor del af vinteren paa Vaage og var længe gjæst hos Blackwells."

Denne hausten i Vågå tok Vinje ein tur til Bøverdalen og opp i fjellet, noko han skildra i "Fjøllstaven min". Det var fyrste gongen han var oppe i Jotunheimen og fyrste gongen han brukar det namnet. Som kjend er det han som er rekna for å ha namnsett "Jotunheimen".

I brev til Paul Botten-Hansen 13. des. 1861 senda Vinje med stykket "Fjøllstaven min" og vidare i brevet skreiv han om opphaldet hjå Blackwell: "Eg lyt skriva lidt imillomaat, endaa mi tid er no so kostbar her hjaa denne gode engelskmannen, som eg lærer so godt engelsk af, at eg trur at koma til Engeland som ein rett færdug mann til vaaren. Eg hever aldri havt slike dagar, for han er og so flink, at han gjever meg aandeleg

rivning attaat si gode engelske boksamling, sit rike bord og sine ”traavarar”.” Det ser ut til at Vinje meinte at engelsken var god nok etter opphaldet hjå Blackwell på Klones, for sommaren etter reiste han til England og vidare til Skottland.

Vi har akkurat hatt Bjørnson-året, men Vinje hadde ikkje høge tankar om han. I brev til Botten-Hansen skreiv Vinje medan han var på Klones:

”..... at Bjørnson, som leser so litit, skriver so laakt.”

Med pennen han ikring seg slær,
men reint for litit leser han;
og derfor rosen sin han fær
af folk, som likso litit kann.

Til slutt skar det seg med vennskapen mellom Vinje og Blackwell da Vinje kritiserte engelsk politikk, og Blackwell mistenkte Vinje å ha for nært samkvem med kjerringa Mari. Blackwell jaga Vinje frå Klones og truga med å skjote han om han ikkje fjerna seg fort.

Frå Aasmund O Vinje var seks år gammal voks han opp på garden Plassen i Vinje. I dag er dette heimen til familien Nordstoga som på 1960-talet budde i Vågå.

Kjelder:

Aasmund O. Vinje 1861: Ferdaminne fraa sumaren 1860

Elise Aubert 1902: Fra de gamle prestegaarde

Olav Midttun 1960: A. O. Vinje

Jørgen Espelund 1999: Klones i Vågå

A.O.Vinje (H. Koht 1915): Halvhundrad brev:

Til Paul Botten-Hansen 12. des. 1861

Til Paal Hansen Botnen 17. des. 1861

Jordbrukets fremvekst i Vågå. Fra steinalder til vikingtid.

Av Hanne Lovise Aannestad, Stipendiat i arkeologi, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Denne artikkelen er skrevet i sammenheng med utstillingen "Oldsaksamling i Vågå. Arkeologiske funn og gjenstandar på utlån frå Kulturhistorisk museum" som var et samarbeidsprosjekt mellom Vågå kommune, Vågå historielag, Gudbrandalsmuseene og Kulturhistorisk museum. Utstillingen ble åpnet på Jutulheimen i 2009. Utstillingen og gjenstandene er omtalt i artikkelen med samme navn, trykket i dette tidsskriftet i 2010. Mandatet for utstillingsprosjektet var blant annet å gi en fremstilling av jordbrukets fremvekst i Vågå, og i denne artikkelen vil jeg gi en presentasjon av generelle trekk i denne utviklingsprosessen fra yngre steinalder til og med vikingtid, som spenner over en periode på ca. 4000 år.

Hvis man ser på menneskets historie som helhet er det bare i en liten del av denne vi har dyrket jorda aktivt. Innføringen av jordbruket medførte så store endringer for menneskers måte å bruke omgivelsene på, at vi omtaler det som *den neolittiske revolusjon* (neolitikum = yngre steinalder). Dette representerer den største teknologiske omveltningen i menneskets historie.

Neolitikum eller yngre steinalder er betegnelsen på den perioden i forhistorien hvor jordbruk og husdyrhold introduseres. Jordbruket oppsto på minst fem ulike steder i verden i løpet av perioden 8000-4000 f.Kr.: Midtøsten, Sørøst-Asia, Øst-Asia, Afrika og Mellom-Amerika. Det europeiske jordbruket har sine røtter i området som kalles "den fruktbare halv-måne" og som omfatter dagens Jordan, Syria, Tyrkia og Irak. Her begynte man å dyrke jorda og domestisere (temme) husdyr omkring 8000 f.Kr. Ca. 7000 f.Kr. spredte jordbruket seg til Egeerhavsområdet og Hellas. Fra Balkan spredte det seg videre vestover og tilpasset seg nye økologiske betingelser.

Selv om elementer av jordbrukskulturen ble introdusert i Norden allerede 4000 år f.Kr., er det enighet om at hovedvervet for folk flest var samling, jakt og fangst gjennom store deler av steinalderen, i alle fall frem til senneolitikum, 2400 f.kr. Klima, topografi og næringsgrunnlag la føringer for lokale tilpasninger i jordbruksnæringen i ulike områder.

Arkeologer bruker ulike metoder for å undersøke jordbruk i forhistorien. Tradisjonelt har de arkeologiske kildene som bosetningsspor: i form av hustufter/boplasser, dyrkningsspor og gravfunn vært de viktigste for å kartlegge utviklingen. Stedsnavn er også mye brukt i bosetningshistoriske undersøkelser. Ulike navnetyper antas å ha blitt benyttet på ulike tidspunkt og ut fra disse dateringene kan man kartlegge den bosetningshistoriske utviklingen. Naturvitenskapelige analyser har blitt viktigere siste 20-30 årene. I myr er det gode bevaringsforhold for organisk materiale og ved å analysere pollen på ulike nivå i myra kan man danne seg et vegetasjonshistorisk bilde. Det er en del planter som er karakteristiske for beite og husdyrhold, og når man kan identifisere pollen fra disse plantene er det sannsynlig at det har vært husdyrhold i området. Likeledes viser introduksjonen av pollen fra korn og andre nyttevekster som ikke er naturlig til stede i området, at jorda har blitt dyrket. Funn av bein fra tamdyr som gris, sau, hest og ku på boplassene viser at man har holdt husdyr.

Den første befolkningen i Gudbrandsdalen var trolig jegernomader som fulgte etter reinen opp dalføret og over fjellet. Den eldste bosettingen i Oppdalsfjella er datert til omkring 6300 f.Kr. Med bakgrunn i klima- og vegetasjonshistoriske undersøkelser kan man se at det trolig har vært sammenhengende jordbruk i Vågå og omegn siden 2000 f.Kr.

Stridsøksa fra Lien.

Foto: Kulturhistorisk museum

Vi finner redskaper og boplasser fra yngre steinalder over nesten hele Norge. Organisk materiale som tre, bein og skinn er sjelden eller aldri bevart på disse lokalitetene, og det vi finner er redskaper av stein samt råstoff og avfall fra redskapstilvirkning. I tillegg kan vi finne rester av bosteder i form av teltringer og ildsteder. For å datere boplasser og funn ser vi på råstoff/steintyper og redskapsformer. Dette forteller oss om når boplassen har vært i bruk. Visse redskapstyper er typiske for den tidlige jordbruksbefolkningen i yngre steinalder og kan gjenfinnes over store deler av Nord- og Øst-Europa. Redskaper fra den såkalte stridsøkskulturen er karakteristiske for det tidlige jordbruket i perioden 2800-2400 f.Kr. Både en såkalt båtøks (C34081) av basalt fra Håkenstad, en stridsøks (C24309) av bergart fra Lien og en vestlandsøks (C56981/1) av bergart fra Rydland viser forbindelser til jordbrukende folkegrupper lengre sør og øst.

I tillegg til redskaper som forbindes med denne jordbrukskulturen, finner vi også redskapstyper som har paralleller i områder lengre nord og øst, blant folkegrupper som først og fremst livnærer seg av fangst. Bruk av skifer i redskapstilvirkning er et typisk trekk ved disse boplassene. Vågå er et slikt grenseområde hvor vi finner råstoff, redskaper og til dels boplasser fra begge gruppene. Det er funnet flere redskaper av skifer i området rundt Tesse, hvor det på 1960-tallet ble undersøkt flere boplasser i forbindelse med vassdragsutbyggingen. På gården Rydland er det funnet en del av en skiferspiss (C56981/2) som trolig stammer fra yngre steinalder og som viser tilstedeværelsen av folkegrupper med annen kulturell tilhørighet enn de jordbrukende bøndene.

Bronsealder

Bronsealder etterfølger steinalder og omfatter tidsrommet 1750 til 500 f.Kr. Bronsealder har fått sitt navn fra bronzen, en legering av tinn og kobber som ble introdusert sør i Europa og gradvis spredte seg nordover til vårt område. Imidlertid har man også i denne perioden benyttet flint til fremstilling av våpen og redskaper. Det har blitt gjort relativt få funn av bronsegjenstander i Norge og av disse er nok flesteparten importert til Norge fra Kontinentet. Flere forskere tror nå at man også kan ha utvunnet bronse i Norge, men det er foreløpig uklart hvilket omfang dette kan ha hatt. Gjenstandsmaterialet av bronse omfatter hovedsakelig smykker, draktutstyr, seremonielle gjenstander og praktvåpen. Med få unntak er det ikke funnet bruksredskaper av bronse og metallet har trolig ikke hatt stor betydning for utviklingen av jordbruksteknologien i perioden. Bronsen var ikke tilgjengelig for folk flest selv om den nok fikk økt betydning utover i perioden. Imidlertid viser gjenstandsmaterialet at bronzen sannsynligvis har hatt en viktig symbolsk betydning og det å eie bronsegjenstander har vært forbundet med høy status.

Bronsegjenstandene funnet i Norge har store likhetstrekk i utforming og dekor med bronsegjenstander fra områder lengre sør i Europa. Dette viser at bronsealdermenneskene i Norge har hatt et bredt kontaktnett med folkegrupper lengre sør i Europa og at man kanskje kan se på det som en felles europeisk jordbrukskultur. Dog trolig med store variasjoner mht. lokale tilpasninger. Pollenanalyser viser at jordbruket sprer seg til nye områder, nytt land blir ryddet og metodene forbedret. Gjenstander, graver, dyrkningsspor og pollenanalyser forteller oss at jordbruket ble en stadig viktigere økonomisk faktor i denne perioden.

Mange av helleristningene som er registrert i Norge stammer fra bronsealderen. Bronsealderristningene omtales gjerne som jordbruksristninger og motivene på mange av disse helleristningene er relatert til jordbruk og fruktbarhetsdyrkelse. Ristningene viser at man har pløyd jorda og brukt okser som trekkdyr. Rester av pløyespor er også registrert ved arkeologiske undersøkelser av åker fra bronsealder. Sammen med de såkalte jordbruksristningene finner vi det arkeologer kaller skålgroper. Skålgroper er små huggede eller slipte groper i fjell. Disse forekommer enkeltvis eller i større samlinger, både i sammenheng med jordbruksristninger og alene. En tolkning av skålgroper er at de kan ha vært offergroper hvor man la mat og annet som gave til gudene for å oppnå fruktbarhet og god avling. Da skålgroper og jordbruksristninger ofte forekommer sammen, forbindes disse med hverandre og jordbrukende folkegrupper. Av helleristningene ser man at fruktbarhetskultus trolig har vært viktig og dette knyttes også til jordbruket. Det er registrert flere lokaliteter med skålgroper i Vågå kommune, hovedsakelig beliggende i områder med sandholdig jord som var lett å dyrke.

Av gjenstandsfunn er det kun funnet en gjenstand (C30298) som dateres til bronsealder i Vågå kommune. Dette er trolig en del av en dolk eller et lite sverd, men gjenstanden er så nedbrutt at vi ikke kan være sikre på hva det har vært. Gjenstanden ble funnet på Nyheim under Kleppe søndre og gitt som gave til Oldsaksamlingen.

Jernalder

Jernalder er perioden som etterfølger bronsealder og karakteriseres først og fremst av at jernet introduseres som råstoff til våpen og redskaper. Jernalder deles inn i flere perioder, de viktigste er førromersk jernalder (500 f.Kr. - Kr.f.), romertid (Kr.f. – 400 e.Kr.), folkevandringstid (400-570 e.kr.), merovingertid (570-800 e.kr.) og vikingtid (800-1050 e.Kr.).

Jordbruket i eldre jernalder domineres av husdyrhold, men utover i perioden forbedres dyrkningsteknologien og kornproduksjonen øker sin økonomiske betydning. Parallelt med en intensivering av jordbruket øker utnyttelsen av utmarksressursene. Både jakt og fangst øker i omfang samtidig som jernutvinningen etter hvert blir viktig. Undersøkelser av bosetningsmønster i fjellbygder viser at jordbruket ikke nødvendigvis ble anlagt på steder med best egnet jordsmonn, men at nærhet til utmarksressurser var vel så viktig for hvor folk slo seg ned. Dette viser igjen betydningen av utmarksressursene gjennom den forhistoriske perioden.

Vegetasjonshistoriske undersøkelser forteller om sammenhengende bruk av korndyrking og utmarksslått fra ca. 300 f.Kr. i Dovreområdet og trolig er det samme tilfelle i Vågå og omland. Nyrydding og folkeøkning startet i førromersk jernalder og varer, med mindre avbrudd, frem til middelalder. Fremdeles var det sånn at mennesker livnærte seg av fangst og jakt i tillegg til jordbruk, og folkegrupper med jordbruk som hovedervert drev trolig også med jakt og fangst.

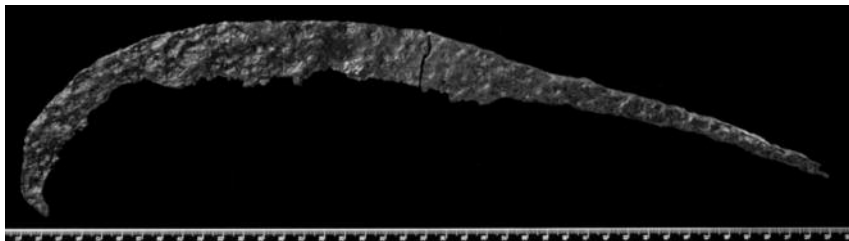
Mengden arkeologiske funn sammen med pollenanalyser og studier av gårdsnavn viser at befolkningstallet øker i yngre jernalder. Dette resulterer i ekspansjon og nyrydding av jordbruksland over hele Skandinavia. Av gårdsnavnstudier ser man også at enkelte gårder blir delt i denne perioden. Jordbruksteknologiens utvikling gjør at flere mennesker kan brødføse på det samme arealet.

Fra vikingtid har vi mellom 4000 og 8000 (tallene varierer i forhold til hvordan man definerer et gravfunn og forskerne er ikke enige, det reelle tallet ligger nok nærmere 8000 enn 4000) graver med gravgods hovedsakelig i form av våpen, smykker og redskaper. Mye av kunnskapen vi har om vikingtidens jordbruksteknologi stammer fra redskapsfunn. Hvor vanlig det har vært å få med seg jordbruksredskaper i graven varierer i ulike landslappsområder, men Oppland er et av de områdene hvor denne skikken har vært utbredt. I fylket som helhet inneholder rundt 30 % av gravfunnene jordbruksredskaper. Av disse er sigd mest utbredt, men også ljà, lauvkniv, celt (redskapsøks) og plogjern er vanlig.

Den teknologiske utviklingen i jordbruket i jernalder er med på å legge grunnlag for befolkningsøkning og samfunnsutvikling. I eldre jernalder begynte man å sko arden med jernbeslag, og arbeidet med jorda ble dermed mer effektivt. I yngre jernalder (merovingertid 600-800 e. Kr) introduseres plogen, også denne med jernbeslag. Plogen gjør at man kan vende jorda og dermed øker avlingene som følge av bedre jordbearbeiding. Fra yngre jernalder kjenner vi en rekke spesialredskaper til jordbruket, som var vanlig å legge ved den avdøde i graven. Sigd, lauvkniv, ljà, kniv, øks og ardskening er eksempler på redskaper vi finner i mange graver fra perioden. Dette er for øvrig redskaper hvis form ikke har endret seg nevneverdig frem til i dag.

På Holbø og Håkenstad er det funne plogjern fra vikingtid. Plogjernet fra Holbø er en del av et stort såkalt depotfunn av jern (C12795-C12798).

Depot er en betegnelse på samling av gjenstander som ikke er knyttet til graver. Depotfunn av jern blir gjerne forklart med at man har hatt behov for å gjemme unna jern til senere bruk, denne type funn er vanlig i jernproduserende områder eller i områder hvor det har foregått frakt av jern. Depotfunn av edelmetall og eller mynter derimot, blir ofte forklart som rituelle nedleggelse eller offerfunn. Funnet fra Håkenstad består av tre plogjern og tre arbeidsøkser (C18286-C18287), og dette er også et depotfunn.

Lauvkniv fra Holbø. Foto: Kulturhistorisk museum

På Holbø nordre er det funnet flere arbeidsøkser, sigd, laukniv og lå i tillegg til andre redskaper og våpen (C8632-C8660). Disse gjenstandene stammer trolig fra flere ulike graver.

En sigd er også funnet i det flotte gravfunnet fra Grinningdalskampen, sammen med andre gjenstander og våpen (C20188). Dette gravfunnet er spesielt da det inneholder både smykker og våpen, tradisjonelt knyttet til henholdsvis kvinne- og mannsgnaver men i dette tilfellet dreier det seg om en kvinne som har blitt begravet med våpen i tillegg til mer tradisjonelt gravgods.

Skikken med å begrave folk med jordbruksredskaper viser at jordbruket har hatt en viktig symbolsk betydning. Som nevnt innledningsvis er det geografiske variasjoner i andelen graver med jordbruksredskaper. Videre er andelen graver som inneholder jordbruksredskaper ikke sammenfallende med de beste naturforholdene for jordbruk. Dette antyder at jordbruksredskaper i graver har hatt en stor symbolsk verdi og ikke bare er en refleksjon av erverv. Selv i områder hvor næringsgrunnlaget tilsier at fehold og korndyrking har hatt begrenset økonomiske betydning i forhold til andre næringer, må det ha vært viktig for folk å signalisere tilknytning til jordbruket.

Griningsdalsfunnet. Foto: Kulturhistorisk museum.

Litteratur:

- Hofset, E. H. (1980) *Fjellressursenes betydning i yngre jernalders økonomi*. AmS – Skrifter 5.
- Hårdt, B. (1993) *Grunddragan i Nordens förhistoria*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report series No.47.
- Magnus, B. og Myhre, B. (1976) *Norges historie bind I, Forhistorien. Fra jegersamfunn til høvdingsamfunn*. J.W.Cappelens forlag AS.
- Prescott, C. (2005) Bronsealder i Hedeager, L. og Østmo, E. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Prescott, C. (2005) Neolitikum i Hedeager, L. og Østmo, E. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Prescott, C. (2005) Stridsøkskulturen i Hedeager, L. og Østmo, E. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Solberg, B. 2003. *Jernalderen i Norge*. Cappelen, Oslo.
- Stenvik, L. F. (2005) Jordbruk i Hedeager, L. og Østmo, E. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Teigum, I. (2001) *Bygdebok for Vågå og Sel. Band 1: Frå dei eldste tider til 1600*. Sel kommune, Vågå kommune, AIT Otta.

Våre forfedre, glimt fra Ottadalens jernalderhistorie

Av Sveinung Gihle Raddum

Historieforskning er en sammensatt og omfattende aktivitet der forskjellige fag bør inngå. Stor påvirkning på historieforskningen har politiske forhold i det samfunn historikerne lever. Det ser vi og når det gjelder forståelsen av Norges eldste historie. Rammen for Ottadalens historie, som dette skal handle om, kan avledes av Norges og Europas historie.

Historieforskningen tok for alvor til etter at Universitetet i Oslo ble etablert i 1811. En føring for forskningen ble lagt i 1832 da Samfunnet for det norske folks sprog og historie sendte ut et opprop der det het at det var; *nødvendig å gjøre alt gjeldende som betrygger vår nationalitet og som i andre folks øyne betegner oss som et av Europas eldste og historisk-berømte folk*. Dette anga retningen og hadde betydning for historikernes forståelse av vår historie. I dag ser vi oss derfor som etterkommere etter de som kom da isen smeltet. Siden har vi bodd her, først som fiskere, jegere og samlere. I bronsealderen ble bondesamfunnets første frø sådd. I jernalderen organiserte vi jernproduksjonen og smidde redskaper og våpen. Vi utviklet vår egen norrøne mytologi med Odin som bærebjelke og øverste gud. Rune-alfabetet ble oppfunnet i Norden, med det kunne vi lage og lagre små budskap. Dette er videnskapelig funderte elementer i den norske historiske modell. De første som kom stengte døra, senere slapp ingen inn. Nye elementer sees som resultat av intern utvikling og tilpasses denne modellen som er en trygg havn for forskerne. Videnskapen har gitt den nye staten det den trengte, et eget gammelt og berømte folk. Et annet bilde av historien får vi hvis vi tar hensyn til den teknologiske, økonomiske og politiske situasjon i verden rundt oss i gammel tid. Slik påvirkning er i dag fjern i vår bevissthet. Jeg skal vise hvordan virkeligheten kan bli hvis vi gir rom for ekstern påvirkning og nye innvandringer til Norge. For å forstå og begrunne det skal vi ta hensyn til jernutvinningens forutsetninger og betydning for samfunnsutviklingen. Deretter skal vi se den i et internasjonalt perspektiv. Så tar vi for oss noen stedsnavn og ord i dialektene i og rundt Ottadalen. Til sist skal vi se hvor resultatene fra dna-analyser av norske menn plasserer våre forfedre. Det bilde av Norges historie vi da får stemmer ikke med den norrøne modell. Vi vil oppdage folk som ble revet opp med rota og plantet på nytt, bl.a. i Ottadalføret.

Jernutvinnings betydning for samfunnsutviklingen år 0 – 410.

Jacob Brekken har i en oversikt gitt opplysninger om 44 jernvinneanlegg i Vågå der noen har hatt flere ovner. T. Dannevig Hauge har og opplysninger om jernvinneanlegg i Vågå. Han plasserer noen av dem i sin gruppe 2 der gropa under ovnsjakta har diameter mellom 70 - 150 cm, og en dybde på 40 – 50 cm. Man har antatt at en kunne redusere malm til jern i slike groper men det er neppe mulig. En får ikke høy nok konsentrasjon av CO-gass til å redusere malmen. Gropene med slagge i er nederste del av sjaktovner der sjakta av leire og stein har stått oppå. Slaggen i gropa har hindret fukt i å trekke opp i ovnen. Toppen av slaggen i gropa var bunnen i smelterommet i ovnen. Under produksjonen ble rommet fylt av flytende råjern og flytende slagge. For å forstå betydningen av denne produksjonen for samfunnet skal vi beregne det kvantum jern en slik ovn med diameter på 100 cm kunne produsere pr år. For arkeologer og historikere som vil forstå samfunnsutviklingen på denne tiden er det viktig å forstå de teknologiske prosesser denne samfunnsutviklingen var basert på.

Produsert kvantum jern. På Valbjør produserer Jostein Espelund jernlupper i en ovn med diameter ca. 25 cm.. Ovnene gir ca. 30 – 35 gram jern pr. cm² ovnsareal i døgnet. En ovn med diameter på 100 cm. som kjører flytende råjern i en indirekte prosess vil gi mer jern pr. cm² ovnstverrsnitt enn Josteins luppeovn. Vi har ikke hatt økonomi til å utføre slike forsøk på Valbjør og har ikke egne tall for dette. Men i Kina der prosessen ble utviklet og drevet fra år 300 f.Kr. har en ovn med diameter 130 cm produsert 610 kg råjern i døgnet fra myrmalm. Det blir 46 gram jern pr cm² ovnsareal pr døgn. Bruker vi dette for vår tenkte ovn i Vågå har den produsert 360 kg råjern i døgnet. Til sammenligning; dagens masovner produserer ca. 5 kg råjern pr kvadratcm ovnsareal i døgnet.

Slike anlegg var bygget for lang og kontinuerlig produksjon. På Dokkfløy i Gausdal kunne en produsere fra begynnelsen av Mai til midten av November. Antar vi for Vågå en maks. produksjonstid på 120 døgn pr år har en slik ovn kunnet produsere i størrelsesorden 43200 kg. råjern årlig. Råjernet inneholder 3-4 % kullstoff og er ikke smibart. Kullstoffinnholdet ble redusert ved frisking, flytende råjern og slagge ble rørt sammen i et bad der mye av kullstoffet i råjernet brant opp med surstoff fra slaggbadet. Ca. 20 % av jernet ble igjen i friskeslaggen. Ovnene i Vågå har da gitt 34560 kg stål, eller ca. 4,4 kubikkmeter i året. Friskingen foregikk ofte på et sentralt sted. Friskeslagge har en annen sammensetning enn slagge fra reduksjonsovnene. Det forvitrer lettere og kan smuldre opp og forsvinne.

Malm og kull. I den kinesiske ovnen utgjorde vekten av råjernet man fikk ut ca. 30 % av malmvekten inn i ovnen. Resten av jernet i malmen går over i den flytende slaggen mens surstoffet i malmen forsvinner ut av ovnen som CO- og CO₂-gass. Hvis råjernet utgjør 30 % av malmvekten måtte det graves frem og røstes 115 tonn malm årlig for å drifte vår tenkte ovn. For å redusere malmen til jern trengs kull. På Valbjør bruker vi ca. 1,2 kg kull pr kg malm inn i ovnen. For å redusere 115 tonn malm trengs det da ca. 138 tonn kull, som betyr at det måtte hugges ca. 690 tonn, eller ca. 575 kubikkmeter ved. Vi aner et bemanningsbehov som øker ytterligere når vi tenker på transport samt at flere ovner kan ha vært i drift samtidig for å ha sikkerhet i leveranser. Har tre slike ovner vært i drift samtidig i Vågå har de produsert ca. 100 tonn stål i året. Dette har hatt konsekvenser for bosettingen i bygda på denne tiden.

Arkeologene må vurdere hvor mange ovner som ble driftet samtidig i Vågå og i Østlandsområdet i perioden år 200 – 400. Antar vi som eksempel at 50 ovner med diameter 100 cm produserte samtidig på Østlandet har de gitt et årlig utbytte i størrelsesorden 2160 tonn råjern eller 1728 tonn stål. Organisering av all transport og produksjon for slike kvanta stiller krav til driveren som sto bak og samfunnene der denne produksjonen foregikk. Lokale reinsdyrjegere og bønder kan neppe ha stått bak dette og norske lokalsamfunn hadde ikke bruk for alt jernet. Jernproduksjon i et slikt omfang må i betydelig grad ha påvirket samfunnsutviklingen. Hvem som har stått bak og har stilt ressurser til disposisjon må vurderes i et internasjonalt perspektiv.

Hvem har stått bak jernutvinningen ?

Romerriket var på denne tiden den europeiske makt som hadde de sosiale og politiske institusjoner som trengtes for å stå for logistikken og som kunne skaffe tilveie teknologien for fremstilling av råjern, gjennomføre flyttingen av større folkegrupper som slaver, samt sørge for nødvendige matforsyninger og det som ellers trengtes for oppbygging av en slik produksjon i Norge. Ser vi på romerrikets situasjon finner vi at det var knapphet på jern og at kvaliteten på det europeiske luppe-jernet var dårlig. Plinius skriver i *Historia Naturalis* at det *seriske jern*, kinesisk jern, var det beste og at romerne kjøpte det og transporterte det hjem via havner i India eller fikk det med karavaner gjennom Partia. I tillegg til at dette var dyrt ble transportene stadig plyndret. For et rike hvis makt og dominans avhang av at hæren med 500000 soldater og marinen med opptil 700 skip hadde overlegne våpen var den usikre tilgangen på stål fra India uholdbar.

Romerrikets årlige behov for jern ved år 200 er anslått til 82500 tonn. Relaterer vi en norsk produksjon til et slikt behov er noen tusen tonn herfra pr år både tenkelig og ønskelig.

Romerske behov i England ble ved år 100 i hovedsak dekket fra The Weald i Kent. Litt jern kom og fra *Forest of Dean* og *the Jurassic Ridge*. Også Gallia fikk jern fra England. Det siste kinesiske jern kjøpte romerne fra India ca. år 180. Allerede før denne tid kan denne kvaliteten ha blitt levert fra Norge. År 250 stanset romerne jernproduksjonen øst i the Weald som var drevet av *classis Britannica*, romerrikets britiske flåte. Da er den indirekte prosess for jern og stål fra myrmalm forlenget innkjørt på Østlandet og et omfattende produksjons- og logistikk-apparat er bygd opp. I England og Gallia brøt man malm fra berg, en produksjon som var langt mer tungdreven enn produksjon fra myrmalm.

Vi ser en produksjon i Norge som starter nesten fra intet ved år 0 og antar store dimensjoner på kort tid. Fra år 450 stanser produksjonen i Norge. År 600 produseres jern i mindre anlegg. Produksjonen av jern og stål i Norge i romertiden gir inntrykk av en industri med en kapasitet som er direkte knyttet til romerske myndigheters behov. De kan ha stått bak driften på Østlandet og hentet inn datidens fremste eksperter på utvinning av jern og stål fra myrmalm samtidig som de sendte inn de slavene som trengtes.

Prosesskunnskapen kom med Æser og Vaner. Æsene behersket den kinesiske prosess for produksjon av jern fra myrmalm. De hadde deltatt i utviklingen av denne prosessen i Kina og vandret år 162 f.Kr. vestover. Noen av dem bosatte seg ca. år 135 f.Kr. blant vanene i Bactria. Vanene/Yavanas var folk av gresk opprinnelse som var blitt værende i Bactria og India etter Alexander den stores hærtog dit. Vaner fra Bactria inngikk en avtale med keiser Trajan år 117. Sammen med æser fikk de overta Skandinavia mot å levere det seriske stål romerne tidligere hadde hentet i India fra skandinaviske jernverk. Siste del av vandringsen til Skandinavia ble ledet av Odin, en romersk offiser født i Bactria. Han var ættet fra kong Asatru/Åsator og den indogreske konge Menander/Mennon som nedstammet fra en av Alexander den stores generaler. Etter ankomsten til Skandinavia ca. år 120 startet æsene jernutvinning på Østlandet fra myrmalm. Det er tenkelig at de første anlegg i Norge er eldre enn år 120 e.Kr. fordi norsk myrmalms egnethet nok ble testet før folkeflyttingen ble besluttet. De første jernverk kan ha ligget ved Svarka i Snertingdalen.

Vi skal ikke gå inn på disse folks asiatiske historie bare nevne at den norrøne mytologi kom med dem. Den er basert på samfunnsforholdene i Asia og rivaliseringen mellom kong Asatru/Åsator og hans Asur/Æser og kong Prad-yota og hans Yotas/Jotner.

Hvor kom slavene fra ? For å gi et begrunnet svar må vi ta for oss samtidige hendelser i Europa. I alpedalene mellom Bodensjøen og Gardasjøen bodde i århundrene før Kristus stammer som med et felles ord kaltes ræter, der en keltisk overklasse hersket over en opprinnelig befolkning. Deres verden var fjell og daler der varetransporten gikk med kløvhester. Det gjorde dem egnet for et liv i veiløse norske fjellområder. Deres øverste gud var landskapsgudinnen Rautia eller Reitia. I Rætia finner vi fra slutten av bronsealderen Laugen-kulturen med senter ved dagens Merano og med utløpere nordover til Engadin og til Brennerpasset. Fra 600 før Kristus var ræterne i kontakt med etruskerne og overtok sammen med veneterne det nordetruskiske alfabet med mindre endringer. De fleste bokstavene i vårt eldste runealfabet futhark finnes i gamle rætiske og venetiske innskrifter i området.

År 15 før Kristus erobret romerske legioner Rætia og fra år 41, da Claudius ble keiser i Rom, ble store deler av den rætiske befolkning rykket opp med rota og ført nordover som slaver. Andre fikk et liv som hjelpesoldater. Keiser Claudius startet erobringen av England og bygget veien Via Claudia Augusta til Bolsano og videre nordvestover gjennom Etschdalen og Alpe til Bodensjøen. Veien gikk gjennom ræternes kjerneområder. Den romerske historiker Dio Cassius skriver år 200 at; *deportasjonene av unge folk i Rætia hadde et slikt omfang at store områder sank ned i betydningsløshet.* Ræterne ble romernes slaver, unge menn som kunne gjøre soldattjeneste ble sendt til hjelpetroppene i de romerske legioner i England. Der finner vi dem i egne rætisk avdelinger med navnet *Vexillatio Gaesatorum Raetorum*. Disse soldatene brukte som de eneste ved år 200 e.Kr. det gamle *gæsumspydet*. Det kom til Rætia fra Gallia ca. 400 f.Kr.. Spydspissen har brede mothaker. I soldatgraver der spydet finnes er rætiske soldater begravd. Mange slike graver er funnet på Hadeland og Toten. Av folk romerne kunne sendt hit hadde rætiske fjellfolk best forutsetninger for å klare seg i fjellandet Norge.

Navn med rætisk opprinnelse i Ottadalen og Nordgudbrandsdal. Ræterne snakket forskjellige dialekter. Etter romernes overtagelse av området ble legionenes vulgærlatin oppblandet med rætiske ord, ræternes

nye talespråk. Rætiske soldater i England og deporterte rætiske slaver talte dette språket. Hvis ræter kom hit som slaver og soldater kan gamle stedsnavn være gitt i vulgærlatin eller med ord fra deres dialekter. Vi skal vise at stedsnavn i Ottadalen kan være gitt i talespråket i avsidesliggende daler i det gamle Rætia, som Engadin og Val Gardena, og ta med noen ord fra disse språkene.

Navn	Norsk.	Rætisk
	Tydning	
Fron.	Usikker	Vriun. Stedsnavn/bygd i Rætia Utt. Fron
Sel	Sted der elven flyter still	Selva Skog. Sted val Gardena.
Otta	Den skremmende	Ota Øvre. Utt. Otta. Engiadina ota=øvre Engadin.
Vågå.	Ferdavegen usikker	Vaud-god = Vå-skogene. (kelt./rætisk)
Lom	Ukjent	God = Skog. Uttales gå. (Engadin) Stabolum = Stabo-Lom. (Vulg.lat.) Soldatenes slanguttrykk for hovedkvarteret.
Skjåk	Skeidaker. Hesteveddeløp. Usikker	Sio-ch Øverst. -ch uttales k.
Lesja	Beitemark Usikker	Lescha Døra inn/ Inngangen (keltisk)
Valbjør.	Falkeberget	Val Bergos = Dal berget. (Ræt./kelt.)
Andvord	Det forreste	Anteorto. = Ved det frem-springende berg (Vulg.lat)
Lemon-sjøen.	Ukjent	Lemon- Leman-folk som slaver ved sjøen (Latin)
Sjoa	kokende/sydende.	Siu Øver- utt. Sjo

Rætiske Ord.

	Norsk	
Bläss	Bless.	Hvit/lys flekk
Buordi	Byrde.	bør.
Cröch	Krok	
Fliar	Å fli seg.	Rætiske verb har endelsen -ar i infinitiv
Ingün	Ingen.	
Dret	Rett	

Sön	Sövn	
Cratschlar	Skrasle	Le høyt
Tagliar	Å telje	
Trev	Trev.	Loft
Ovazun	Ofsun.	Storflom
Fuorn da peis.	Peis	Fotvarmerovn.
Peisen i hytter og hus.		

Legger vi gammelrættiske tydninger til grunn kan navnene *Fron, Sel, Otta* og *Skjåk* være gitt i en gammel rættisk dialekt. *Ottadalen = Øverdalen* i Engadin mens *Sjodalen = Øverdalen* og *Sjoa = Øvra* i Val Gardena. *Sel = Skog* og *Skjåk = Øverst*.

Andre navn kan knyttes til det keltiske folket *Vå*, navnet skrives i dag *Vaud*. Deres land lå på nordsiden av Genfersjøen, romernes *Lacus Lemanus*. På latin kaltes de *Lemani*, deres greske navn var *Lemanonios*. År 58 f.Kr. led de nederlag for Cæsar og hans 6 legioner ved den gamle byen Bibracte ca. 25 norske mil nordvest for Geneve. Mange ble da og senere tatt som slaver av romerne. Ptolemaios kaller Boknfjorden *Lemanonios Kolpos* ved år 150. Navnene *Valbjør, Vågå, Lesja* og *Lemon-sjøen* kan være språklige spor etter dem.

I området rundt Lemonsjøen ligger mange av anleggene Jacob Brekken har avmerket. *Leman-er/Vå-er* kan ha arbeidet som slaver i malmmyrene og skogene og være opphav til navnene. Vi ser at en tolkning av navnene som rættiske, keltiske eller i den latin legionene snakket gir mening. Stedsnavn og gammelrættiske ord i dialektene indikerer at ræter og keltiske folk kom til Ottadalen og Nordgudbrandsdal i århundrene etter Kristus.

Runene.

Jeg nevnte foran at futharkalfabetet har samme bokstavtegn som de rættiske innskrifter i Norditalia på sørsiden av Alpene. På Stabospydet fra en soldatgrav på Toten er et navn risset på spydbladet med rættiske bokstaver. Gjør vi om til latinske bokstaver får vi R A U T I J A. Dere kjenner igjen navnet på den rættiske gudinne. Graven er datert til ca. år 100 e.Kr.. Stabo er første del i Stabo-lum som vi så på foran i forbindelse med Lom. På rættisk kan Totenbygda være kalt *Tha Ot vicus* som betyr *den øverste eller innerste bygda*. Senere sløyfet man vicus og føyde til endelsen *n* og fikk slik et navn. *Tha otn → Taotn → Totn → Toten*.

I Valdres står Einangsteinen, godt forvart, med den lengste innskrift i det urnordiske språk. Innskriften er risset med rættiske bokstaver.

Med latinske bokstaver står det :

D A G A R T H A R R U T O F A I N I D O .

Bokstavstrengen ble delt i ord av en serveringsdame fra Zernez i Engadin slik:

DA GARTHAR RUTO FAINIDO

som hun oversatte slik: SE ETTER JORDSTYKKET (OG) HØYAVLING-
EN. Egentlig står det

GJØR SE ETTER ... = DA GARTHAR ....

Innskriften kan være en bønn til en gud om å bistå en nybygger.

Innskriftene på Stabospydet og Einangsteinen kan tydes meningsfullt i en rætisk dialekt. Et logisk spørsmål blir da:

Var det urnordiske språk ræternes gamle språk ??

Flere av de gamle runeinnskrifter inneholder ordet RUTO som betyr jordstykke. Soldatene kunne velge mellom et pengebeløp eller jord til å leve av når tjenesten var omme. De som valgte jord fikk den tildelt der romerne ønsket å bygge opp en romervennlig befolkning og der man behøvde å øke matproduksjonen. Garder i Ottadalen kan derfor være dyrket opp av pensjonerte rætiske og galliske soldater. Soldaten som skulle dyrke opp og livnære seg av jordstykket ba gudene verne jorda og avlinga. Derfor finnes RUTO i flere runeinnskrifter. Sammen med jernutvinningen foregikk en omfattende oppdyrking av jord på Østlandet i romertiden. Det var dette landnåmet en eldre generasjon arkeologer mente å se.

Ord og navn i spesielle språk kan teoretisk ha vandret uten mennesker, diffundert, men menneskets gener og kromosomer kan bare ha kommet med mennesker. I dag kartlegges menneskets vandringsruter i gammel tid ved hjelp av dna-analyse. Også nordmenns opprinnelse og bakgrunn klarlegges i dag med denne analysemetoden.

Dna-analyse.

De fleste av oss kjenner besteforeldrene våre og hvor de bodde, noen også oldeforeldrene, men bak dem blir det ofte mørkt. Slekten og hvor forfedrene kom fra er historie, ukjent. Nå er det slik at i dna-molekylet vi bærer i oss ligger slektens vandringshistorie lagret. Vi tilhører alle en etterslekt og det er forskjellene i dna-koden som viser hvilken etterslekt vi tilhører. Alle menn som har samme forskjeller i dna-molekylet tilhører samme etterslekt. Norske menn tilhører 1 av 3 store etterslekter, pluss noen små. Samme etterslekt finnes i flere land. Tabellen under viser %-andel for etterslekt I1 i Norge, Østerrike og Sveits, samt %-andel for etterslektene R1b og R1a i Norge.

Etterslekt	Norge %	Østerrike %	Sveits %
I1	38,9	6,8	8,3
R1b	30		
R1a	25		

Etterslekt I1 er den største i Norge. En av de siste endringer på dens dna-molekyl er mutasjon M253. Alle som har denne i sitt dna-molekyl nedstammer fra en mann som levde for 4000 – 6000 år siden i det gamle Rætia. Rekken av endringer bakover viser at **I1** kom fra Afrika til Midtøsten og derfra til Balkan og Alpeområdet. I det gamle Rætia ble det over tid mange menn som tilhørte etterslekt **I1**. Denne gruppen ble delt da keiser Claudius sendte rætiske menn til legionene i England og som slaver til Norge og Sverige. Mange av soldatene fikk etter endt tjeneste tildelt jord i Norge. At det er så stor %-andel **I1** i Norge i dag skyldes at landet før ræternes ankomst var tynt befolket. Etterslekten finnes og i Normandie i Frankrike dit den kom med Gange Rolf og hans utvandrere, og nordvest i Spania der romerne brukte rætiske slaver bl.a. i gullgruvene. (NB. Etterslekten er kalt **I1a** før 2008.)

Etterslekt R1b dominerer i Vesteuropa, kelterne tilhørte denne etterslekten. Norske menn som tilhører R1b har forfedre som kom fra keltisk område, slik som fra Vaud ved Genfersjøen og andre steder i Frankrike, Belgia og Tyskland og fra Alpeområdet der de var en overklasse.

Etterslekt R1a finnes i Østeuropa og har høye andeler i Sentralasia og India. Nordmenn som tilhører denne etterslekt kan ha forfedre som kom hit i vandringen under Odin ca. år 120 e.Kr. fra Bactria/Balke i det som i dag er den nordlige del av Afghanistan.

Oppsummering.

Samfunnsutviklingen i Norge i årene 0 – 450 ble påvirket av romerrikets behov for jern og stål produsert fra myrsmalm. I Europa fantes myrsmalmen bare i Skandianavia. Derfor ble produksjon av denne stål-kvaliteten lagt hit. Slaver for produksjonen ble transportert inn fra erobrede områder i Europa. Prosesseksperterne kom fra Bactria/Balke.

Dna-analysene viser at innvandringene fant sted. Forfedre kom til Norge og Ottadalen fra alpedalene i Sveits, Østerrike og Norditalia, fra det keltiske Europa og fra Asia. Elementer i vår gamle kultur som vi betrakter som nordiske kom til Norge med disse innvandrere. Fra alpedalene kom gaesum-spydet med de brede mothaker, futharkalfabetet der noen innskrifter fortsatt finnes og språket som noen av stedsnavnene i Ottadalen kan være gitt i. Kelter som dannet overklassen i alpe fra 300 f.Kr., kom derfra og fra Vestsveits, Østfrankrike og Belgia. De var antagelig i hovedsak jordbrukere.

Kartet er basert på en artikkel av:

S. Rootsi et al.; Phylogeography of Y-Chromosome Haplogroup I Reveals Distinct Domains of Prehistoric Gene Flow in Europe.

i American Journal of Human Genetics 75. Side 128 – 137. Utgitt år 2004.

Literatur:

O. Dahl. Norsk Historieforskning I Det 19. Og 20. Århundre. Oslo 1989.

O. Rygh. Gaardnavna I Kristians Amt. Kristianaia 1900.

J. Sandnes, O. Stemshaug. Norsk Stadnavnleksikon. Oslo 1976.

T. Dannevig Hauge. Blesterbruk Og Myrjern. Oslo 1946

Jan Henning Larsen. Jernvinneundersøkelser. Oslo 2009.

D.B.Wagner. Iron and Steel In Ancient China. E.J. Brill. Leiden, New York, Köln. 1993.

Friedrich Pieth. Bündner Gescichte. Chur 1945.

Michael Simkins. Legions of the North. Oxford 2000.

P. Salway. A History of Roman Britain. S. 461 ff. Oxford 1993.

O. Peer. Dicziunari Rumantsch ladin-Tudais-ch. Samedan 1962.

C. Mani. Pledari sutsilvan. Chur 1977.

Bezzola, Tönjachen. Dicziunari tudais-ch – rumantsch. Samedan 1997.

R. Bernardi et.Al. Handwörterbuch d. Rätoromanischen. Zürich 1994.

- http://eupedia.com/europe/origins_haplogroups_europe.shtml

- http://en.wikipedia.org/wiki/File:Haplogroup_I.png

Mer omfattende om temaet kan leses i boka som artikkelforfatteren Sveinung Gihle Raddum har skrevet “Våre forfedre” (2006). Boka er tilgjengelig i Valbjør gardsbutikk.

Mogleg reist av jernblester ved Hosketjønn. Foto: Knut Raastad

Prester i Vågå sogn, fram til 1745

Av Gunnar Ottosen:

PRESTER NEVNT I VÅGÅ SOGN PERIODEN 1340 TIL REFORMASJONEN 1536

Vågåkirka antas å være fra ca 1130, som en av landets eldste kirker. Følgende katolske prester funnet nevnt i perioden 1340-1536.

- 1. Amund** prest på Vågå, nevnt i et skinnbrev fra **1340** (dn III/204). Han nevnes igjen i et nytt brev 26/3 1343 (dn III/213), samt 26/11 1343 (dn V/166).
- 2. Nicholaus Endidsson** prest på Ullinsvin nevnt 9/8 **1354** (dn V/219), og nevnes igjen i 1356 (dn II/329).
- 3. Bærgswein** prest på Vågå nevnes 26/1 **1361** (dn III/317). Nevnes igjen som sire Bergswein Haraldsson prest på Vågå 8/9 1361 (sire/sira ble brukt som tittel på sogneprester, og betyr "herre") (dn III/322). Han nevnes igjen i et brev datert 25/2 1363 (dn III/330), samt 20/2 1366 (dn II/386).
- 4. Sira Sigurd** prest på Vågå nevnes 25/5 **1369** (dn XVI/28).
- 5. Sira Gudleik** prest på Vågå nevnes 20/2 **1383** (dn II/479). Så nevnes Sira Gudleik Bjørnsson prest på Vågå 24/4 1386 (dn III/467).
- 6. Roland Gotskalksson** prest på Vågå nevnes 1/4 **1418** (dn VIII/259). Han nevnes igjen 9/4 1428 (dn VIII/281), 8/1 1429 (dn X/150), 16/1 1429 (dn X/151), 21/1 1430 (dn IX/251), 28/6 1436 (dn I/755), 8/2 1443 (dn IX/287).
- 7. Paal Ericsson** sokna-prest på Vågå nevnes 23/11 **1448** (dn III/799), og igjen 11/3 1449 (dn VIII/335), 27/7 1449 (dn III/807).
- 8. Laurens Andersson** sogneprest på Vågå, samt Niels Andersson prest sammesteds i **1488** (dn XXI/629). Laurens Andersson nevnes igjen i et nytt perg.brev datert 31/5 1491 (dn II/966).

I Prestgarden. Frå kongebesøket i 1936.

9. Peter Botolfsson sogneprest på Vågå, nevnes 1/2 1521.

Alle disse prestene er nevnt i tingseter og rettsmøter hvor de deltok, sikkert bl.a. som skrivekyndige samt vitner til kunngjøringer og andre saker som ble tatt opp.

(dn III/204) står som henvisning til "Diplomatarium Norvegicum" som er en trykt samling av gamle skinnbrev, der III/204 er bind III side 204.

Prester ansatt i Vågå sogn fra reformasjonen til 1745

I 1536, ble det, ved kongelig påbud, gitt ordre om å skifte til den Lutherske lære, i kongeriket Danmark/Norge.

1. Magister Torstein, nevnt i **1542**.

2. Herr Oluff, sogneprest på Vågå, nevnes i et pergament i Riksarkivet, datert 23/6 **1552** (dn X/743).

3. Jacob Lauritssøn, nevnt i **1562** og 1570.

4. Laurits Pederssøn, nevnt i **1585**.

5. Christopher Erikssøn Glad, 1598-1619. Chr. E. Glad, nevnes to steder av Biskop Bang i boken "Den norske Kirkes Geistlighed i Reformasjonsaarhundredet" – side 130 og 134. Christopher Glad var først sogneprest i Øyer i 1585, da han på herredagen (møte av rikets dignitærer) i Oslo 17. august 1585, fikk kongens andel av korntienden av dette prestegjeld. Den 14/8 1596 og 6/10 1598 ble han kaldt sogneprest til Vaage, hvor han levde i 1619, men trolig døde i løpet av dette året, fordi hans sønn Erik Christophersesøn, avlegger eden som ny prest til Vågå den 8. september 1619. Christopher Glad giftet seg med Aaste Torstensdatter Morsing, datter av Ringebu- og deretter Gran-presten Torsten Søfrensen Morsing og Anne Amundsdatter. Aaste Torstensdatter døde, som enke, i Vågå 13. august 1630. Hennes smukt uthuggede gravsten finnes trolig enda på kirkegården – riktignok i noe medtatt tilstand. På stenen er det uthugget en kvinnelig figur forestillende Patentia, i hjørnene de 4 evangelister. Det var følgende barn i ekteskapet til Christopher Glad/Aaste Torstensdatter:

a) Erik Christopherssøn Glad, født ca 1590. Nevnes i Københavns universitetsmatrikkel i 1611, hvor han ble utdannet til prestegierningen. I 1619 kom han til Vågå, og ble sogneprest der, etter sin far. Erik døde trolig i Vågå i 1627, ugift.

b) Søren Christopherssøn Glad, født før 1595. Var borger i Bergen. Døde antagelig i Ladvig i Ytre Sogn ca 1668. Han var gift med Karen Jonsdatter Skanche – datter av magister Jon Mogensen Skanche og Magdalena Andersdatter Foss. Det var 4 barn i dette ekteskapet.

c) Knud Christopherssøn Glad, født i Vågå 16.mai 1595, døde Vik i Sogn 28. oktober 1657. Var gift med Karen Nielsdatter Kolding, som døde 21. februar 1628. Deretter giftet Knud seg med Maria Berthelsdatter Mule. Ingen barn i første ekteskap, men i 2. ekteskap var det minst 9 – hvori en:

Hans Knudsen Glad, født ca 1645, døde i Christiania 31/5 1710. Denne Hans var far til Maria Hansdatter Glad, født i Christiania 1687, døde i Vågå i 1705, og hun var gift med sorenskriver Henrik Jacobsen Schmidt på Sunde.

d) Anne Christophersdatter Glad. Hun døde i Vågå 16. april 1631, og var gift med Christen Bertelsen Mule, som døde som sogneprest i Vågå i 1643. Christen Mule overtok prestegjerningen i Vågå etter forannevnte Erik Chr. Glad. Det var 5 barn i dette ekteskapet.

e) Karen Christophersdatter Glad. Hun var gift med borger i Bergen, Simon Nielssøn. Han var tidligere fogd i Sogn. Karen døde trolig i Solvorn i Sogn, etter 1668. Ingen barn nevnt.

f) Kristen Christophersdatter Glad. Hun ble gift med sognepresten i Luster, Mogens Skanche, som var bror av Søren Chr. Glads hustru (nr 2), Karen Skanche, samt altså sønn av magister Jon Mogens Skanche og Magdalena Andersdatter Foss. Mogens Skanche døde i 1675, og det er nevnt en sønn i ekteskapet – Anders Mogenssøn Skanche.

6. Erik Christopherssøn Glad, 1619-1627. Erik Chr. Glad var født ca 1590, trolig på Øyer, og eldste sønn til forannevnte prest. Han var student i København i 1611. Han kom til Vågå, og avla eden som neste sogneprest, etter sin far, den 8. september 1619. Det er ikke nevnt at han var gift, eller etterlot seg arvinger, og han døde, trolig i Vågå, i 1627.

7. Christen Bertelsen Mule, 1627-1643. Christen B. Mule, født i Oslo ca 1600. Ble student i København 11. mai 1620. Han var sønn av Bertel Christenssøn Mule, rådmann i Oslo 1594 og borgermester der 1604-1610, da han ble lagmann til Opplandene 10. oktober 1610, og moren var Sidsel Olufsdatter. Christen Mule kom som kapellan til Vågå i 1624, hos Erik Glad, og han avla eden som sogneprest, samme sted, den 25. juni 1627. Christen Mule døde i Vågå våren 1643. Christen giftet seg først i 1624 i Vågå med Anne Christophersdatter Glad – hun døde i Vågå 16/4 1631. 2. ekteskap skjedde ca 1632, da han giftet seg med Else Michelsdatter – som døde i Vågå i 1659. Christen Mule og Anne Christophersdatter Glad er begge begravet ved Vågå kirke, og deres rikt utsmykkede gravsten skal enda forefinne ved kirken. Etter Christen Mules død i 1643, giftet hans 2. hustru seg igjen med neste sogneprest i Vågå, Frederik Nilssøn Glostrup. I ekteskapet til Christen Mule var det 5 barn i første, og 4 barn i andre ekteskap, hvorav følgende er kjent:

a) Bertel Christenssøn Mule. Var den i første ekteskaps barn, som var i live i 1634. Han gikk på skole i Bergen, men fikk slag og sluttet.

Var i 1668 i Solvorn hos sin moster, fogd Simon Nielssøns enke, Karen Glad. Han nevnes som en temmelig mislykket mann.

b) Michel Christenssøn Mule. Han var utenlands i 1659.

c) Anne Christensdatter Mule, født i august 1636 i Vågå, og begravet i Vinger 18/11 1698, som enke etter kaptein Jacob Michelet, på Hjellum i Vang.

d) Karen Christensdatter Mule, hun levde i 1659.

e) Margrethe Christensdatter Mule. Var enke i 1696 på Norderhov, etter Hr. Otto Jacobsen – en Københavner, som var student i 1655, kapellan i Norderhov 3/1 1660, og sogneprest samme sted, fra 1683 til sin død i 1690.

f) Thomas Christenssøn Mule. Han bevitner en sak for Opplandske Lagting 10. november 1679.

8. Frederik Nielssøn Glostrup, 1643-1667. Frederik N. Glostrup, født ca 1610 trolig i København. Han var sønn av Niels Simonsen Glostrup 1585-1639, biskop i Oslo 1617-1639, og Anne Andersdatter, datter av Skriver på Bremerholm, Anders Hanssøn og Bodil Knudsdatter. Frederik avla ed som sogneprest til Vågå 1. august 1643. En tid senere giftet han seg med enken etter sin forgjenger, Else Michelsdatter. I dette ekteskapet var det ei datter, Anna, som senere ble gift med Glostrups ettermann som sogneprest i Vågå, Eggert Christenssøn Stockfleth. Else Michelsdatter døde i 1659, og i et skifte etter henne, datert 5/7 1659 i Vågå, står: Barn 1. ekteskap: Michel, Anne, Karen og Margrethe, - og i 2. ekteskap: Anna. Kan ikke se at Frederik giftet seg igjen, og han døde i Vågå i 1667.

9. Eggert Christenssøn Stockfleth, 1667-1681. Eggert Chr. Stockfleth var født i Fron i 1635, og han døde i Vågå i 1681. Han var sønn av Christen Mogenssøn 1600-1654, som var fogd i Gudbrandsdalen i perioden 1642-1653, og hustru Cathrine Eggertsdatter Stockfleth, født i Haderslev i Danmark 1610, datter av Eggert Stockfleth 1565-1638, skipper og kjøpmann. Eggert Chr. Stockfleth kom først til Vågå som personlig kapellan hos Glostrup, før han ble utnevnt til sogneprest, samme sted, i 1667. Som nevnt foran, ble han gift med sin forgjengers datter, Anna Frederiksdatter Glostrup. Følgende barn er nevnt i ekteskapet:

a) Martha Eggertsdatter. Hun ble gift med Fron-presten Otto Munthe (hans første hustru).

b) Else Cathrine Eggertsdatter, født Vågå 1672, og gravlagt i januar 1757. Hun ble gift med Anders Sigvardssøn Munch, født 8/3 1668 døde i Christiania 3/8 1737, sogneprest i Vågå 1722-1737.

10. Henning Sigvardssøn Munch, 1681-1694. Henning S. Munch var født på Lesja i 1646, og døde i Vågå i februar 1694. Hennings foreldre var sogneprest på Lesja Sigvard Engebretssøn Munch, fra Storhove i Fåberg 1590-1694, som var gift med Anna Jørgensdatter Marstrand fra Grytten. Henning, sammen med sin bror Jørgen, var student ved Christiania skole 20/7 1666. Etter fullført eksamen var han først præceptor (lærer) hos biskop Hans Rosing. Ble så den 12/3 1673 utnevnt til kapellan med "succession" (rekkefølge) hos daværende sogneprest i Vågå Eggert Stockfleth. Henning ble så utnevnt til sogneprest i Vågå i 1681, og var her til sin død i februar 1694. Henning var gift med enken etter Eggert Stockfleth – Anna Frederiksdatter Glostrup, datter av sognepresten i Vågå, Frederik Glostrup 1643-67. Det var kun en sønn i ekteskapet – Eggert Henningsøn Munch, som døde ugift, som "skildrer" i Fredrikshald den 6/9 1764.

11. Frederik Frederikssøn Grüner, 1697-1700. Frederik Grüner ble født i Christiania 7. desember 1665, døpt i Trefoldighetskirken 13. desember s.å. Han døde i Christiania 14. desember 1741, og ble bisatt i Vår Frelsers kirke, men senere ført til Hedrum, hvor kisten ble nedsatt i kirken. Da Hedrum kirke ble reparert i slutten av 1700-tallet, ble kisten nedgravet på kirkegården. Frederik F. Grüners foreldre var Frederik Peterssøn Grüner, født i København i 1628, som overtok som myntmester i Christiania – etter sin far, i 1650. Hans hustru var Margrethe Boyesen 1625-1718, datter av generalinspektør for skogene Søndenfjelds, Frederik Boyesen og Annicken Johansdatter Garmann. Frederik F. Grüner ble først undervist ved Christiania Gymnasium, og deretter reiste han til København, hvor han ble immatrikulert som student 21. juni 1685. Etter fullført utdanning kom han som huslærer og sekretær til det Gyldenløvske hus i København, der han ble kjent med sin tilkommende hustru, Anna Hedvig Housmann. Hun var født i Segeberg den 20/11 1676, og hennes foreldre var Frederich Housmann, toller i Ribe og Anna Margreth Novocken. De ble forlovet i juli 1695, og giftet seg i 1696 på Gyldenløves gård i Larvik. I kanselliets arkiv for 1696 finnes Grüners ansøking – "Så som sogneprest til Waage i Gudbrandsdalen Hr Henning Sivertssøn Munch er ved døden afgang, supplicerer jeg i allerdybeste Underdanighet, Eders kgl. Maj.s allernådigst vilde kalde mig til Sogne prest i samme afdøde Mands Sted hvori jeg Eders kgl. Maj.s allernådigst afventes som lefer. Signert: Eders kgl. Maj.s allerunderdanigste og aller ydmygeste tiener. København 27. februar 1696 – Fridrich Grüner." Saken

var tydeligvis, ved Gyldenløves hjelp, avgjort på forhånd, for 2 dager senere, den 29/2 var han ansatt, og han avla sin ed den 3. juni 1696. Frederik og kona reiste så i slutten av 1696 til Vågå. I dette ekteskapet var det følgende barn:

a) Født 24/1 1698 i Vågå, Uldrick Fridrich Grüner, som ble døpt i Lom kirke 30/1 1698 av sogneprest Arnolde de Fine. Uldrick ble fogd i Stjør- og Værdalen.

b) Født 19/5 1699 i Vågå, Christian Fridrich Grüner, som også ble døpt i Lom av samme sogneprest. Han døde som oberstløytnant.

c) Født 19/8 1701 i Hedrum, Anthonetta Amalia Grüner.

Frederiks første kone, Anna Housman, døde i Hedrum 11. mai 1736, kl 0030. Den 5. desember 1737 giftet han seg igjen i Akershus Slotsmenighet med Sophia Charlotte Arctander, født i Viborg/Danmark i 1717, datter av kjøpmann i Viborg, Nils Justsson Arctander og Sophie Dorothea a Møinichen. Sophia Arctander døde i Hedrum 19/6 1784. I Frederik Grüners andre ekteskap var det ingen barn. Etter Frederiks død i 1741, ble Sophia Arctander gift igjen 30/5 1743 i Vår Frues kirke i København, med Magister Henrik Wissing Ørsted, som var sogneprest i Hedrum fra 1743 til 1777. Som angitt, var Grüner kort tid i Vågå, og det kan han sikkert igjen takke Gyldenløve for. Ved lensbrev av 27. februar 1692 hadde Gyldenløve fått seg underlagt grevskapet Laurvigen, og herunder hørte også Hedrum prestegjeld, hvortil greven hadde "jus patronatus"-kallsrett. Så den 14. januar 1699 ble det nemlig bekreftet, en mellom Grüner og sogneprest i Hedrum, Wilhelm (Willum) Dopp, inngåtte bytteforbindelse – hvori Grüner overflyttes til Hedrum og Dopp til Vågå. Dette bytte gikk visstnok ikke frivillig for seg fra Dopps side, da han fikk valget mellom å gå av eller reise til Vågå. Dopp hadde vært prest i Hedrum siden 1678. Kallet var stort med 4 kirker, og Dopp eide dessuten gården Nedre Bergan, samt flere parter i andre gårder, etter sin far.

12. Wilhelm (Willum) Christianssøn Dop (Dopp), 1700-1721.

Wilhelm ble født ca. 1652 i Sandherred. Hans far var Christian Willumsen Dopp (også skrevet Dop), født 1619 i Roskilde, kapellan til Sandherred i 1645 og sogneprest samme sted fra 1650 til sin død i 1668, og moren var Maren Olsdatter Prytz. Wilhelm Dop ble student i 1670, og kom til Hedrum sogn som kapellan i 1678, og ble sogneprest samme sted i 1690. Han "byttet" så til seg Vågå presteembete i 1699, og overtok etter Grüner i 1700. Dop døde i Vågå i 1722. Wilhelm Dop giftet seg i 1680 med Pernille Hansdatter Iversen fra Skien, født i 1662. Det var følgende barn i ekteskapet:

- a) Hans Iver Dop, født 1686. Døde ugift i 1761 på Elverum.
- b) Maren Dop, født 1688. Ble gift med sogneprest til Høiland, Hans Tanche.
- c) Else Dop. Gift med sogneprest til Norddalen, Christopher Tanche.
- d) Boel Christine Dop. Hun var enke i 1763 etter Peder Reutz, kapellan i Ørskog.
- e) Malene Dop, døde 26/5 1729 i Ringsaker, i ekteskap med kapellan Ole Olsen Meldal.
- f) Christian Dop. Ble kaptein og bosatt på Bragernes utenfor Drammen. Han døde i desember 1731 i Christiania. Han ble gift i 1718 i Vinger med Inger Frantzdatter Cold – hun døde på Elverum i 1770.
- g) Andreas Dop, født i 1698, døde på Elverum i 1762. Han var sersjant i hæren.

13. Andreas Sigvardsson Munch, 1722-1737. Andreas S. Munch ble født i Christiania 8. mars 1668, og han døde i Christiania 3/8 1737. Han var sønn av Sigvard Engebretsson Munch, fra Storhove i Fåberg, 1590-1694, sogneprest på Lesja 1639-1669, og hustru Anna Jørgensdatter Marstrand. Andreas var student ved Christiania skole 22/7 1687. Etter sin presteutdannelse ble han ordinert til kapellan til Biri 20/9 1695, og 9/7 1698 ble han utnevnt til sogneprest til Dollerup på Jylland. Han kom til Vågå som sogneprest 26. oktober 1722. Andreas Munch var gift med Else Cathrine Stockfleth, datter av tidligere sogneprest, Eggert Stockfleth. Det var følgende barn i ekteskapet:

- a) Sigvard Munch. Han ble kapellan til Vågå 4/3 1729, og 25/7 1733 utnevnt til sogneprest til Haa. Her døde han i 1747.
- b) Eggert Munch. Han skiftet navn til sin mors familienavn – Stockfleth – og ble sorenskriver i Rakkestad.
- c) Anna Munch, født 1704 i Dollerup, døde 8/9 1793 i Aurdal. Hun ble gift 29/2 1736 i Vågå med Jens Johanssøn Borchsenius, født 1/6 1709 i Sal prestegård, og døde i Nes i Hallingdal 13/6 1763. Han var utdannet prest, og kom til Vågå i 1735, som personlig kapellan for Andreas Munch. Borchsenius ble utnevnt til sogneprest i Lyster, Sogn 1/7 1745, og deretter til sogneprest til Nes, Gol, Hemsedal og Flå den 11/10 1754. Jens og Anna Munch hadde 8 barn: 1. Andreas Munch Borchsenius f 23/4 1737 i Vågå, døde 15/5 1788 i Nittedal. Han ble utnevnt til sogneprest til Nittedal 29/7 1778. Han ble gift 6/10 1779 i Christiania med Anna Mathea Dampe f 1750 døde 1810. Etter Andreas' død giftet hun seg igjen i 1799 i Gausdal med dragonløytnant Jens Chr. Winther. 2. Johanne Marie Borchsenius f 30/6 1738 i Vågå, døde 21/3 1778 i Nordre Aurdal. Hun ble gift 16/3 1767 i Nes

kirke med kaptein Peder Klebo Selmer 1731-1797. Kaptein Selmer giftet seg igjen med sin svigerinne, Anna Jacobi Borchsenius. 3. Johannes Borchsenius f 12/8 1739 i Vågå, døde 1762 i Holsten. 4. Else Cathrine Borchsenius f 6/7 1740 i Vågå, døde 23/7 1824 i Halden, ugift. 5. Berte Sophie Borchsenius, døpt i Vågå k. 16/8 1741 – hun døde som liten. 6. Anna Dorthea Borchsenius, født 2/9 1742 i Vågå døde som liten. 7. Anna Jacobi Borchsenius, født 11/4 1744 i Vågå, døde 16/9 1804 i Aurdal (se nr 2). 8. Anna Sophie Borchsenius, født 25/1 1746 i Luster, døde 6/6 1830 på Strømsø ved Drammen. Hun ble gift 26/1 1782 med Johan Peter Hørner, lærer og klokker, 1746-1824.

d) Anna Sophie Munch, født i 1712, gravlagt i Vågå 10/11 1761. Gift 1. gang med Jacob Jacobsen Schmidt. Han døde i Vågå i 1742 (skifte på Sunde 11/12 1742). De hadde ei datter – Else Christine – som senere ble gift med hytteskriver Bernt Bredahl. Anna ble så gift igjen i Vågå kirke 12/3 1743 med sorenskriver i Gudbrandsdalen, Carsten Hauritz. Han ble begravd i Vågå 18/10 1761, 47 år gammel.

e) Else Cathrine Munch. Hun ble gift i Vågå k 11/2 1740 med Laurits Leganger, prost og sogneprest til Aremark.

f) Frederikke Mariane Munch. Ble gift i Vågå k 4/3 1744 med sogneprest til Kråkstad, Lars Frisach.

g) Mariane Munch. Hun ble gift i Vågå k 19/3 1743 med prost og sogneprest til Rendalen, Bastian Engelhardt.

14. Herman Hermanssøn Treschow, 1737-1745. Herman Treschow var født i Trondheim 8/11 1705 og døde 18/6 1774 på Lesja. Han var sønn av Herman Treschow fra Stege , på øya Møen i Danmark 1665-1723, og moren var postmester i Trondheim, Lorentz Wildhagens enke, Mette Margrethe Mathiasdatter Krenchel, f 23/12 1665 og døde 8/2 1727. Faren Herman, var postmester i Trondheim i 1689, så generaltollforvalter nordenfjelds fra 1708. Han eide $\frac{1}{4}$ part av Lesja verk i 1701, som han igjen solgte i 1710. I tillegg eide han også Lade gård i Trondheim, hvor han døde 16/4 1723. Herman overtok som sogneprest i Vågå fra 1737, men allerede i 1745 reiste han fra bygda, og Johan Storm overtok embetet. Herman Treschow kom senere til Søllerød på Skjelland. Han giftet seg i 1735 med Anne Schelderup Arentz, datter av Hans Petter Arentz og Susanne Ottersdatter Schreuder. Følgende barn er funnet i ekteskapet:

a) Herman H. Treschow, født 11/12 1739 i Vågå. Han ble i 1812 adlet i Danmark, hvor han var konferensråd og amtmann i Roskilde. Han døde i 1816. En av hans sønner – etatsråd Willum Frederik Treschow til Brahesborg og Laurviken 1786-1869, er regnet som stamfar til den norske

gren av Treschowfamilien.

b) Susanna Marie H. Treschow, døpt i Vågå k 12/8 1742.

c) Mikael H. Treschow, døpt i Vågå k 13/3 1741. Ble sekretær i det danske kanselli og assistent i høyesterett. Mikael døde i København 6/6 1816. Han var gift med Marie Elisabeth Wasserfall.

d) Christine H. Treschow, døpt i Vågå k 24/4 1746.

Vågåbygda – ein fristad for Konge og Regjering

Av Arve Danielsen

I dagane 15. – 21. april 1940 budde Kongen og Kronprinsen på Nigard Sør-Sandbu. Statsminister Johan Nygaardsvold omtalar opphaldet i Vågå som ein fristad etter krigsutbrotet den 9. april.

I gråljøsninga 9. april 1940 reiste eit ekstratog ut frå Oslo i retning Hamar. Om bord var Konge og Regjering. Noreg var i krig og den lange flukta frå tyske soldatar og nazistar var i gang. I løpet av nokre dramatiske april-dagar kom følgjet med Kong Haakon, Kronprins Olav og statsminister Johan Nygaardsvold til Vågå, som i nesten ei veke vart base for Konge og Regjering.

Uventa besøk

Flukta til Kongen med følgje gjekk frå Hamar til Elverum, Nybergsund, Østerdalen, Follidalen til Hjerkin. Gøymde i postvogna på eit godstog kom dei til Otta om kvelden den 13. april og vart innlosjerte på Heggelund pensjonat. Men Otta var ein utrygg stad.

Den 15. april fekk sokneprest Ivar Sjaastad i Vågå uventa besøk. Det kongelege følgjet kom køyrande inn på tunet i Ullinsvin. Det lokale skyttarlaget kom raskt på plass og stengde av området kring prestegarden. Prestefolket Inga og Ivar Sjaastad, hadde frå før slektningar frå Oslo i huset, så denne dagen var det 18 personar til bords. Og i prestegarden var det mat nok, sjølv om elevar frå Klones kom til gards med ei diger svinesteik.

Kong Haakon ville ikkje bu i prestegarden, så nære sentrum, av frykt for bombing frå tyskarane. Såleis var det at Konge og Regjering fekk base på Sandbu. At Kongen med følgje var komne til bygda, var det få som visste.

Kunngjering frå statsråd

Med ein gong følgjet med Konge, Kronprins og statsminister i spissen var installert på Sandbu, starta førebuinga med flukta vidare. Det vart bygd ein stor skikjelke og Vågå ysteri vart innreidd som systove der sanitetsforeininga sette i gang med å sy kamouflasjedrakter. Alternative fluktruter

var å køyre bil om Otta til Åndalsnes, anten å ta vegen over Slådalen til Lesja eller Sognefjellet. Ein del av fluktplanen var at Kongen som ikkje var nokon habil skigåar, skulle køyre med rein eller pulk.

I statsråd den 17. april vart det hjå Kongen i statsråd vedteke ei kunn-gjering frå den norske Regjering: "Enhver norsk borger bør være forvisset om at Konge og Regjering setter alle sine evner inn på å befri landet for fremmed voldsstyre og gjenreise Norge fritt og selvstendig så hurtig som det er mulig. Denne frihetskamp må alle nordmenn hjelpe til med så sant de vil være og hete nordmenn. I felles arbeid skal vi vinne vårt fedreland igjen og gjøre det norske folk til herre i sitt eget land".

Kjensle av tryggleik

-Her oppe på Sandbu var det at vi fann den første fristad sidan den 9. april, uttala Johan Nygaardsvold seg om opphaldet i Vågå. Her fekk dei god mat, eit bad og fekk vaska klede. Mest pris sette dei på å få gå til sengs med ein kjensle av tryggleik dei ikkje hadde kjend sidan dei reiste frå Oslo.

I prestgarden ved eit tidlegare kongebesøk, den 20.6.1936. Frå venstre to ukjente, O.P.Håkenstad, Jakob Sandbu, prost Birkelund, Paul Helle, Kong Haakon, Tor Sandbu, Sylfest Frisvold, fru Birkelund, dyrlege Hofstad (nesten skjult), Ivar Aasgaard, Knut Schau og Guttorm Gjesling Sandbu.

Statsminister Johan Nygaardsvold skildrar Sandbu som ein stille og vakker stad. Den einaste innvendinga han hadde var at det var bratt til gards. “Så bratte og så lange bakker har jeg knapt gått før i mitt liv”, skreiv Nygaardsvold i boka si “Norge i krig”.

Joakim Lehmkuhl, ein venn og medarbeidar av Thomas Olsen – eigar av garden, skreiv om staden og skildrar Kongen der skinet frå eit stearinljøs lyser på det bleike ansiktet hans. “Den forfulgte kongen i dette halvmørke rummet langt oppe i en norsk fjelddal, i disse dager var maalet for hele den tyske krigsmakts forfølgelsesvanvid og for en hel klodes sympati og beundring”.

Tysk bombing

Meldingar om at den tyske fienden var på frammarsj oppover Gudbrandsdalen, gjorde at Sandbu ikkje lenger var nokon trygg opphaldsstad for Konge og Kronprins. Etter at eit åtak mot Dombås var slege attende, kunne Kongen og Kronprinsen halde fram på ferda si, om Otta til Lesjaverk og vidare mot Molde.

To dagar etter at Kong Haakon og Kronprins Olav reiste frå Vågå, den 23. april, fall dei fyrste tyske bombene over Vågåmo. Ingen menneske vart skadd under bombinga.

Den 7. juni gjekk Konge og Regjering om bord i kryssaren Devonshire i Tromsø, med kurs for England. Det skulle gå fem år før dei på ny sette føtene sine på norsk jord...

Kjelder:

Aftenposten laurdag 3. mai 1980

Ivar Teigum: Bygdebok for Vågå og Sel – band 3

Einar Østgaard: Kongen i krig – 9. april – 7. juni 1940

Johan Nygaardsvold: Norge i krig – 9. april – 7. juni 1940

Artikkelen er også publisert i Fjuken

Brevveksling mellom Theodor Caspari og Ivar Kleiven

Tor Stallvik har skrivi av handskrivi brev som finst i Norddalsarkivet

Industig 32
Oslo 8/11 25

Forfatter her Ivar Kleiven

Undskyld en liten henvendelse: Jeg arbeider paa en bok med skildringer (naturskildringer) fra Østlandet og i et avsnit: "Fra Jotunheimens forgaarder" vilde jeg svært gjerne ha meddelelser fra slagsmaalene mellem Gudbrandsdøler og Valdriser paa Vinsterflyen for hundre aar tilbake eller saa.

Jeg faar antageligvis et og andet fra en ældre lærer Johannes Risdal i Skaabu, men det skulde undre mig, om ikke en saa erfaren mand i alt hva gammelt fra Gudbrandsdalen er som De vidste endnu mer at fortælle.

De har en gang tidligere vist mig den venlighet at hjelpe mig med partier i min bok "Vildren", og jeg vilde være Dem meget taknemlig, om De endnu engang kunde bistaa mig.

Saasandt De da ikke hadde tænkt at anvende de opplysninger, De maatte sitte inde med, til deres egne arbeider.

Der har jo sikkert foregaat adskillige dramatisk livfulde fæider der oppe ved Vinstervandene. Kanske ogsaa Riksarkivet kunde indeholde et og andet av interesse.

I ethvertfald ber jeg Dem undskylde, at jeg lægger beslag paa deres tid.

Deres ærbødige
Theodor Caspari

Turen over mange turar

Av Torunn Elise Berg

Hadde eg lagt vekt berre på mi subjektive vurdering, ville eg rangere denne turen som “turen over alle turar” i heimfjellet. Skituren “over åsane” har lange tradisjonar i Vågåbygda, både i skulesamanheng, og for private.

*Rampa ved Klonessetra.
Foto: Torunn Elise Berg*

For meg, var denne turen den spede starten som skiløpar. Allereie som 3-4 åring gjekk eg denne turen for eigen maskin, ein tur på litt over ei mil. Eg yter kanskje ikkje

foreldra mine og minna mine rettferd, når eg hevdar at det er einaste turtraseen eg hugsar vi gjekk i barndommen. I alle tilfelle, kan eg hevde at dette var den turen familien gjorde aller flest gonger.

Frå Sandranden gjekk turen etter vegen om Klonessetra, over Langmyrene og ned Sundlia. Vi gret i motbakkane og song i unnabakkane, yngste bror min og eg. Vi smurde med grønt, nesten alltid grønt, uavhengig temperatur og føre. Etterkvart fekk vi og kjennskap til blå og blå ekstra. Eg minnest tette, gammaldagse strikkegenserar, raude anorakkar med pels på hettene, ull som klødde og sveitte andlet. Vi hadde hjelp opp bakkane av vintertjukke elghundar med røytande påskepels. Eg hadde min eigen kakao på liten raud termos med tut. Vi rasta alltid ved mjølkerampa ved Klonessetra. Eg kjende eit lite nostalgisk stikk da vi passerte rampa i dag. Ho var tydeleg meir vindskeiv enn eg hugsar henne 12-15 år attende i tid. Var ho verkeleg ikkje større? Vi satt da retteleg på henne heile familien.

Etterkvart gjekk vi turen aleine. Det var vill konkurranse oss ungane mellom på siste etappe ned Sundlia og geilene ned til huset vårt øvst i Kveom. Ved toppen av Bakselebakken var det å dra lua godt over øyro og trekkje opp glidelåsen på anorakken. Eg minnes eg var rå i unnakøyringane, den gongen.

Tradisjonell skuletur

Det var ikkje berre i min familie denne turen var mykje brukt. No, etter vi har fått så flotte oppkøyrde trasear i heimfjellet, har kanskje denne perla gått litt i gløymeboka for mange. Skulane brukte og denne turen mykje, langt attende. Hans Olav Øvre ved Vågåmo skule fortel at allereie så langt attende som rundt 1960, da gamle folkeskulen låg i sentrum av Vågåmo, var turen over åsane mykje brukt. Den gongen tok dei ikkje buss til Sandranden. Turen starta frå skulen, opp Kveom, og ned til Flatningen. Rasten var gjerne ved Haugasetra, på nordenden av Flatningen. På tur opp att, var alle motbakkar unnagjort når dei nådde Kleberhytta. Å koma hit var sjølv herlegdomen, seier Hans Olav. No stod berre desserten att, 5 km ned Sundlia til Bergeenden øvst i Kveom. Var det mykje snø, kunne dei renne heilt ned til Sundbrua, etter vegen. Med friluftsentusiast og lærar Ola Groven i spissen, gjekk og skiturane av og til innover til Olashovdaen og vidare i området rundt.

Etter at det vart meir vanleg å få busskyss på slike dagar, gjekk turen oftast frå Sandranden. Her kunne elevane velje to ulike turar. Den kortaste gjekk etter vegen om Klonesettra og over myrene. Dei som ville ha ein litt lengre og meir krevjande tur, gjekk om Darthus og Flatningen opp til Langmyrene. Den store utfordringa var å få ungane attende til skulen i tide til bussane gjekk.

Artikkelen er også publisert i Norddalen.

Midtliskulen hadde skuleturen sin innover fjellet i Nordherad, her frå varden på Ulsandsettra på nördre Nistingen i 1939.

Urtiden

Av John Rustad

Ur heter en by som i oldtiden lå i det vi nå kaller Irak, landet som gjennom historien har båret mange navn, som Mesopotamia, Babylonia, Assyria. Men det som får meg til å nevne denne byen, er at vi regner dette stedet for vår sivilisasjons vugge, og om ikke vår tidsregning starter i Ur, så er det på mange måter tilbake i Ur vi kan gå i tiden med noe kunnskap om historiske forhold.

*Toten-ur av Peder Bjerke
i Jutulheimen.
Foto: Mathias Øvsteng.*

Hvordan målte man tiden før vår tidsregning?

Det å måle tiden, det å finne ut hvor sent på dagen det var og så videre – ble fra tidlig tid noe man gjorde ut fra sol, vann og sand.

Soluret kjenner man fra det gamle Roma. En stor plass i Roma sentrum med en kjempestor obelisk fungerte via plassens utforming som et stort solur. På plassen flyttet man enda obelirken for å unngå den feil som årstidene førte med seg. At solen sin gang på himmelen også har fungert som et solur etter hvor den står opp og hvor den går ned for dem som kjenner stedet, sier seg selv.

Vannuret kan være en beholder som langsomt og med like stor åpning tømmes, og hvor det blir angitt hvor lang tid som er gått når en gitt del av

karet er tømt, når halve karet er tømt, og når hele karet er tømt. En annen variant man kjenner til, er vannur som nærmer seg et mekanisk ur hvor viserne er koblet til ei utskive, og hvor verket drives av rennende vann.

Sanduret – eller timeglasset om man vil – er en type tidsangiver som har vært i bruk i mange sammenhenger og i lang tid. Det fungerer som en variant av vannuret. Og på enkelte gamle prekestoler finner man selv i dag timeglass som er med og forteller presten hvor mye tid som har gått fra han besteg prekestolen – uten at det bestandig hjelper ...

Sanduret og vannuret var koblet fri fra solens og døgnets skiftninger. Dette er disse installasjonenes styrke og svakhet. Styrken er at de ikke er så avhengig av vær og vind. Svakheten at tiden jo er en del av solas og jordas dreininger og tidens tann slik de astronomiske urene viser.

Timeglasset rant endelig ut i Europa i tiden etter renessansen. Både i Frankrike, Italia, England, Tyskland og særlig i Sveits utviklet det seg en større urindustri. Mens tårnuret og stueuret plasserte by, bygd, hus og hjem inn i døgnets timer, bidrog lommeuret og armbåndsuret til å gi hver enkelt sin tid og tidsmåling. Fra en felles tid fikk vi hver og en vår tid i hvert enkelt land. Kongene i europeiske land ansatte folk som skulle vedlikeholde og skape nye ur – med formål å ta tiden i vare. Noen av Europa sine første urmakere var kongelige hoffurmakere, og noen av disse representerer de første spede forsøk på en industriell klokke- og urproduksjon.

Det mekaniske uret

Det mekaniske uret slik vi kjenner det i dag, er et langt yngre produkt, og vi må tilbake til sen middelalder og renessansen for å finne de første klokker. Da ble det plassert klokker bl.a. i kirketårn og på rådhus. Det eldste tårnuret vi kjenner til, finner vi i kirka St. Eustorgio i Milano. Dette uret går tilbake til år 1307. De eldste mekaniske urene var mye mer usikre i tidsangivelsen enn soluret, sanduret og vannuret. Jeg har nylig besøkt katedralen i Beauvais i Frankrike, hvor man har et astronomisk ur med 90000 deler. Dette uret viser tid på døgnet, måneder, stjerner og planeters vandring. I domkirkene fant man gjerne noen av de eldste mekaniske ur man kjenner til, både i Norge og ute i verden.

I Tyskland finnes det imidlertid to små urfabrikker – Aristo og Archimede – som nok har valgt sine navn ut fra den kunnskap at disse antikkens to største vitenskapsmenn og mekanikere også skal ha laget mekaniske ur. Og dette er ikke helt umulig, selv om vi ikke har noe sikkert bevis på det i vår tid.

Urmakeri i Norge

Seinere ble det å fremstille klokker et spørsmål om å plassere gården og stua i tiden, og vi fikk den tidlige produksjonen av stueur. Bygder og områder fikk sine lokale klokkemakere. Vi kjenner spesielt til klokkemakere på Toten og på Hedmarken, men også for eksempel på Staurust i Lom i Gudbrandsdalen. På Toten ble klokkeproduksjonen langt større enn andre steder i Norge. Man kjenner til mer enn 50 urmakere, og man deler gjerne produksjonen i det minste i to forskjellige skoler, Smedbyskolen og Bierkeskolen. På Toten laget de enda lommeur, noe man ellers ikke fant i Norge, så langt jeg kjenner til. Det fantes også urmakere som stod utenfor disse to skolene på Toten. De større byene langs kysten utviklet gjerne urmakertradisjoner mer i kontakt med utlandet enn hva vi fant inne i landet. Til Trøndelag kom det urmakere fra Sverige, som så skapte ur med andre særtrekk enn de som man fant på Toten eller Hedmarken.

Tiden – og evigheten

Som prest har jeg ofte reflektert over at menneskets liv er tiden, mens Gud hører evigheten til. Så når mennesket dør, så går det – som vi noen ganger sier – ut av tiden. Det å produsere klokker var en virksomhet som i vårt land fikk ei kort historie. En prest stod sentralt i den historia. Abraham Pihl var prest i Vang i Hedmark i opplysningstida. Mens de fleste av de fremtredende prestene i denne perioden nedla et banebrytende arbeid med for eksempel skoler, jordbruk og vaksinasjon av menigheten, hadde Pihl evner og interesser på mekanikken og naturvitenskapens område. Han laget sine egne astronomiske instrumenter, han virket som arkitekt og tegnet blant annet Vang kirke og noen andre bygg, han grunnla et teglverk, og han virket som urmaker og la grunnlaget for den klokkeindustri som fantes på østsiden av Mjøsa. Så om prestene i utgangspunktet brukte sin tid på evigheten, var presten Abraham Pihl sterkt opptatt av å måle tiden. En pietistisk farget ettertid har sagt om han at han var alt unntatt filosof og teolog, men Abraham Pihl sitt prestevirke gir ingen holdepunkter for den konklusjonen. For meg er det fint å kunne se at det òg har vært prester før som har hatt interesse for det å måle tiden og de instrumenter man bruker til dette.

Urmakerkunsten i framtida

Noen få tanker gjør man seg om urmakerhåndverket. Urmakeren var den første finmekanikeren, lenge før industrialiseringa. Det gikk raskt fra et stadium da hvert land hadde sin urmaker til man fant en urmaker i hver bygd. I Vågå, hvor jeg bor, var Erland Lien en slik bygdeurmaker.

Men også bønder og andre som likte å pusle med mekanikk, kunne prøve seg som urmaker, slik Paul Tolstad gjorde.

Da industrialiseringa satte inn, ble urmakeren en reparatør av ur produsert på annet hold. I Europa ble ur produsert først og fremst i Sveits, men og i Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Nederland og Italia hadde man en god del urindustri. Da kvartsur og digitalisering kom, flyttet klokkeproduksjonen seg i stor grad til Østen. Først Japan, og etter hvert Kina og Filippinene og andre asiatiske land. Det vi imidlertid nå ser, er at de billige asiatiske urene er så billige at det ikke lenger lønner seg verken å reparere eller bytte batteri. Når uret ikke lenger selges hos urmakeren, men i dagligvarebutikken, forsvinner urmakeren som håndverker fra Norge. Men òg svært store deler av urindustrien i Europa – og da først og fremst Sveits – har forsvunnet også. Nå hører det med til bildet at svært dyre kvalitetsur, ofte i edle metaller, fortsatt produseres. Først og fremst skjer dette i Sveits, men òg i Tyskland og Frankrike og noe ellers. Denne industrien retter seg først og fremst til dem som har god økonomi.

Urtiden

Ur heter byen ved historiens begynnelse. Tiden før kan vi muligens kalle urtiden. Det kan vi også med god grunn gjøre med tiden etter 1700

Artikkelen er også publisert i Norsk Kulturarvs magasin “Kulturarven”

Vågå Historielag: Årsmelding 2010

Arrangement

Historielaget har hatt fleire foredrag/kveldsseto i Jutulheimen. Vi nemner Ola Grøslund om dialekt og skjellsord med utgangspunkt i boka til Ø. Hovdkinn, Arnfinn Engen om skysstasjonar i Gudbrandsdalen, Kåre Hosar om bygningar og gjenstandar på Maihaugen som er kome frå Vågå og professor Arne Torp om dialekter (samarbeid med Mållaget Ivar Kleiven). Det har vore fleire historiske vandringar, fyrst i samband med Vågå-dågå etter "labbestrand" i Nordherad (samarbeid med Vågå turlag), og så i Synslia med Dag Aasheim som turleiar (samarbeid med Tessand grendalag). Kulturminnedagen vart markert med fottur i Vinjes fotspor frå Tofte på Dovre om Jettdalen med endepunkt på Håkenstad der eigaren fortalde om garden, undervegs var det teatertablå og musikk om og av A.O.Vinje med Vinjeproduksjonar, arrangementet var i samarbeid med Dovre historielag. Årsmøtet i Gudbrandsdal historielag var dette året

i Vågå, fyrst med omvisning på Sandbu (gammalgarden) og deretter omvisning og møte på Gammel-Kleppe.

Jutulheimen

Gudbrandsdalsmusea as står for drifta av Jutulheimen. Vågå Historielag har arbeidd for at Gudbrandsdalsmusea as skal vera ein desentralisert organisasjon med tilstadeverande representantar ved dei ulike musea, og frå august 2010 er det endeleg museumskonsulent lokalisert i Vågå som har ansvar for Jutulheimen. Det har da vorte ein del museumsarrangement og planene framover viser god aktivitet der også utstillingane blir utvikla. Ei ny arealplan vil gje ny plassering av tørrstugu, gris- og kvernhus som er nedteke i samband med vedlikhald, Sundstugu er også under restaurering.

*“Siver Ølstad Lassøe” står det på denne klokka. John Olsen Staurust er mester for uret på førre sida. Båe står i Jutulheimen.
Foto: Mathias Øvsteng.*

Prestgarden

Hovudbygningen vart brukt til utstillingar under Vågådågå. Historielaget hadde fotoutstilling med gammal byggjeskikk. Paktarbustaden er bortleigd som bustad medan låven, aurbua og del av fjoset er bortleigd som lager. Det har vore ein del vedlikehald av paktarbustaden, det er frågrave, drenert og skifta masse ved muren, vindaugo er restaurert, det er skifta isolasjon på himlinga og kjøkkeninnreiinga er pussa opp og til dels skifta. Ellers er det utført ein del planering i tunet og oppussing av grøyfter for at væte skal renne frå husa i staden for innåt.

Laget ellers

Frå årsmøtet 10. mars 2010 har styre vore dette: Knut Raastad styreleiar, Dag Aasheim nestleiar, Reidun Sønstelién, Håkon Ulsand og Arne Strand styremedlemmar, Bjula Ulsetten, Even Luseter og Jonny Brenden varamedlemmar. Det har i året vore fem styremøter, og varamedlemmane møter på lik line med styremedlemmane. Laget har 440 medlemmar.

God oppslutning om frivillig medlemskontingent gjer utgjeving av årsskriftet Jutulen mogleg med utsending til alle medlemmane, i tillegg er heftet utlagt for salg. Det er oppretta ny heimeside vaaga-historielag.org og det er meininga å få inn gamle bilde for å leggje ut der. Historielaget kostar pynting av gravene til Jo Gjende, Ivar Kleiven og Trond Eklestuen. Gaute Vole på Gjendesheim har hatt omvisning i Jo Gjende-bua. Pulløybua er bortleigd som anneks til nabohytta.

Styret takkar samarbeidspartar og medlemmar i laget for god hjelp og støtte i året 2010.